

# Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme

Pehlul DÜZENLİ<sup>1</sup>

## I. Biyografisi

Adı Muhammed,<sup>2</sup> Ahmed,<sup>3</sup> İmâdüddîn,<sup>4</sup> İbnü'ş-Şeyh Muhyiddin<sup>5</sup> b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî,<sup>6</sup> el-İmâdî,<sup>7</sup> el-Hanefî<sup>8</sup> olarak kaydedilen Ebussuûd Efendi'nin biyografisi hakkında farklı tespitler bulunmaktadır. Baysun,<sup>9</sup> Aydemir,<sup>10</sup> Imber,<sup>11</sup> Akgündüz,<sup>12</sup> Demir<sup>13</sup> ve Bostan<sup>14</sup> bu tespitlerle ilgili çeşitli

1 Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

2 İbnü'l İmâd el Hanbelî, *Şuzurâtü'z-Zeheb*, c. VIII, s. 398-400; Muhammed Abdülhayy el Leknevî, *el Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır, 1324, s. 82.

3 Bağdathî İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul, 1956, c. II, s. 253; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-Âlâm*, İstanbul, 1306, c. I, s. 722.

4 Murat Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, İstanbul, 1939, c. I, s. 75.

5 Müstakinzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhetü'l-Meşâyih*, İstanbul, 1978, s. 23-24; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs*, c. I, s. 722.

6 İbnü'l İmâd el Hanbelî, *Şuzurâtü'z-Zeheb*, c. VIII, s. 398-400; el-Leknevî, *el Fevâidü'l-Behiyye*, s. 82.

7 Müstakinzâde, *Devha*, s. 23-24.

8 İbnü'l İmâd el Hanbelî, *Şuzurâtü'z-Zeheb*, c. VIII, s. 398-400; el-Leknevî, *el Fevâidü'l-Behiyye*, s. 82.

9 M. Cavid Baysun, "Ebussuûd", *İA*, İstanbul, 1993, c. IV, s. 92-99.

10 Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilginî Ebussuûd Efendi ve Tefsir'deki Metodu*, Ankara, tz.

11 Colin Imber, *Şeriattan Kanuna, Ebussuûd ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, trc.: Murteza Bedir, İstanbul, 2004, s. 13-14.

12 Ahmed Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 365.

yorumlar yapmışlardır. Bu tartışmalara temel teşkil eden bilgileri; icâzetnâme,<sup>15</sup> vakfiye,<sup>16</sup> şeyhülislâmlık beratı,<sup>17</sup> mektupları,<sup>18</sup> yazma eser kütüphanelerinde bulunan çeşitli kayıtlar,<sup>19</sup> fetvâ mecmûaları, sakkler<sup>20</sup> ile tarih kaynaklarında bulmak mümkündür. Fetvâ mecmûalarındaki en sağlıklı bilgiler fetvâ şukkaları<sup>21</sup> ile fetvâlarının derlendiği mecmûaların mukaddimelerinde<sup>22</sup> yer almaktadır.

Ebussuûd Efendi'nin, yaygın olarak kullanılan ismi *Ebussuûd*'dur. Ancak Arapça kökenli<sup>23</sup> olmakla beraber, Osmanlılar arasında da kullanıldığı görülür<sup>24</sup> bu kelimenin, Ebussuûd Efendi'ye kim tarafından verildiği, isim, lakap ya da künye olarak hangi amaçla kullanıldığı hakkında kaynaklarda yeterli bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu bir saygı ünvanı da olabilir.

Babası Şeyh Yavsî, II. Bayezid'e intisabı dolayısıyla da *hünkâr şeyhi* diye tanınan Muhyiddin Muhammed el-İskilbî, dedesi Mustafa el-İmâdüddin, annesi Sultan Hatun'dur. Sultan Hatun, Ayderûsî ve Mecdî Efendi'nin kaydettiğine göre Ali Kuşçu'nun kardeşi, Atâf ve Âlî'nin kaydettiğine göre de kızıdır.<sup>25</sup> Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Müeyyedzâde'nin kızı Zeyneb Hatun ile evlenmiştir.<sup>26</sup>

- 13 Abdullah Demir, "Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri", Doktora Tezi, İstanbul: M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- 14 Nimet Bostan, "Ebussuûd Efendi (Ecdadı, Evladı ve Akraları)", Bitirme Tezi, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1949-1950.
- 15 İcâzetnâme olarak, öğrencisi Abdurrahman b. Cemâlî'lî-millet-i ve'd Din'e / Cemalüddin el Merzifonî (ö. 971/1563)'ye verdiği icâzetnâme. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3441, vr. 240b-241a.
- 16 Vakfiye (977/1569 tarihli), Vakıflar Genel Müdürlüğü: 571. Vakfiye defteri, sh. 266, sıra: 94; (973/1565 tarihli) 633 nolu vakfiye defteri, sh. 286, sıra: 101.
- 17 Şeyhzâde Mehmed Esad Ef., *Mecmûatü'l-Fevâid*, Esad Ef., 3856/3, vr. 167b-168b.
- 18 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3797, vr. 75b ve *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3812, vr. 150a.
- 19 İbadet Hayatı: *Mecmûa*, Esad, Ef, 3335, vr. 130a; 3790, vr. 99b; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 1017, vr. 6b; Siyasî Hayatı: *Mecmûa-ı Münşeat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3719, vr. 47a; *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3760, vr. 94b; Ticarî Hayatı: *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3752, vr. 14a; hakkındaki medhiyeler: *Kaside fi Medhi el Allame Ebussuûd el Müftî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3787, vr. 160b-162b; *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3815, vr. 1a.
- 20 Örnek olarak, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3760, vr. 85a-86a'da, adı belirtilmeyen bir mahkeme kâtibinin verdiği bilgiler.
- 21 Fetvâ şukkaları, Ebussuûd Efendi'nin isminin tespiti açısından önem arz etmektedir. Görülen şukkalarda Ebussuûd Efendi, imzasında "Ebussuûd el-Hakîr" adını kullanmaktadır. Bkz.: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1072, 2867 ve 2868; Fatih, 2349 ve 2419 nolu nüshalar.
- 22 Velî b. Yusuf, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Mft. Ktp., 178, vr. 1a; Bozanzâde Mahmud Efendi, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Sultan Ahmed, no: 95, vr. 1a; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*, İstanbul, 1972, s. 25-26.
- 23 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, tz., "S-A'-D" maddesi.
- 24 Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 19-20.
- 25 Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 365.
- 26 Nev'izâde Atâî, *Hadâikü'l-Hadâik fi tekmileti's-Şekâik*, İstanbul, 1989, c. II, s. 184; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24; Baysun, a.g.m., *İA*, c.IV, s. 97.

Doğum yeri hakkında, İskilip, İstanbul Metris köyü, İstanbul Sultan Selim civarında babası adına yapılan sonraları Sîvâsî adını alan tekke ile Âmid üzerinde durulmuştur.<sup>27</sup> Âlî ve Peçevî İbrahim Efendi gibi müverrihler O'nu *kür-dî'l-asî*<sup>28</sup> olarak tanıtmışlarsa<sup>29</sup> da, Baysun, Aydemir, Imber, Akgündüz ve Demir, başta vakfiyeler olmak üzere çeşitli deliller ileri sürerek bu tespitin doğru olmadığını belirtmişlerdir.<sup>30</sup>

Doğum tarihi olarak 17 Safer 896/30 Aralık 1490,<sup>31</sup> 19 Safer 897/01 Ocak 1491<sup>32</sup> ve 898/1492<sup>33</sup> tarihleri üzerinde durulmaktadır.

Mehmed, Mahmud, Şemseddin Ahmed ve Mustafa adında dört oğlu ile Hatice ve Kerime adlı iki kızı<sup>34</sup> olan Ebussuûd Efendi ailesinin, XIX. asrın ortalarına kadar 10 batın halinde hepsi ilmiye mesleğinden olmuştur.<sup>35</sup>

Ebussuûd Efendi tahsilini babasından,<sup>36</sup> Sadru'l-İfâde Müeyyedzâde'den ve Anadolu Sadrı Seyyidî Efendi'den (Karamânî) tamamlamıştır.<sup>37</sup> İbn Kemal'den ders aldığı da rivayet edilmektedir.<sup>38</sup>

Görev tayin silsilesine göre 922/1516 senesinden 939/1532 yılına kadar 17 sene müderrislik;<sup>39</sup> 939/1532-944/1537 yılları arasında 6 sene kadılık yaptıktan sonra, 944/1537 senesinde Muhyiddin Efendi yerine Sadr-ı Ulemâi'r-Rûm [Rumeli Kazaskeri] olmuştur.<sup>40</sup> Sekiz sene Kazaskerlik görevinde bulunduktan sonra, 952/1545 yılında Muhyiddin Efendi yerine Şeyhülislâm oldu.<sup>41</sup> Bu gö-

27 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 183; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24; Sâmî, *Kâmûs*, c. I, s. 722; Peçevî, *Tarih*, Ankara, 1999, c. I, s. 56; İsmail Hamî Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul, 1971, c. V, s. 114; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, c. X, s. 365; Baysun, *a.g.e.*, c. IV, s. 92; Ziriklî, *el-Âlâm*, Beyrut, 1999, c. V, s. 59; Mustafa b. Carullah Beyânî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, nşr.: İbrahim Kutluk, Ankara, 1997, s. 87.

28 Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 59.

29 Baysun, "Ebussuûd", *İA*, c. IV, s. 92.

30 Baysun, "Ebussuûd", *İA*, c. IV, s. 92; Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Teşvirdeki Metodu*, s. 3-4; Colin Imber, *Şeriatın Kanunu. Ebussuûd ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, s. 13-14; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, c. X, s. 365.

31 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs*, c. I, s. 722.

32 Müstakimzâde, *Devha*, s. 24; Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 183; Ahmet Lütfî Efendi, *Vekâyi'nâme*, M. Münir Aktepe, (haz.), Ankara, 1991, s. 72.

33 Baysun, "Ebussuûd", *İA*, c. IV, s. 92.

34 Baysun, *a.g.m.*, *İA*, c. IV, s. 97.

35 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3812, vr. 150a; Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 32-33, 42-43, 154, 182, 410, 428; Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 56, 70-71; Baysun, *a.g.m.*, *İA*, c. IV, s. 97-98.

36 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 83, 183; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24.

37 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 184; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24.

38 Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, c. X, s. 365.

39 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 184; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs*, c. I, s. 722.

40 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 184; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs*, c. I, s. 722; Kınalızâde, Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Ankara, 1989, c. I, s. 348-349.

41 Ahmet Lütfî Efendi, *Vekâyi'nâme*, s. 72.

revde kalış süresinin otuz sene,<sup>42</sup> otuz dört sene,<sup>43</sup> yirmi sekiz sene on bir ay olduğu<sup>44</sup> yönünde farklı tespitler bulunmaktadır.

Ebussuûd Efendi'nin Şeyhülislâmlığının 21 senesinin Kanunî Sultan Süleyman ve 7 sene 11 ayının da II. Selim devrinde olduğu kaydedilmektedir.<sup>45</sup> Peçevî'nin nakline göre, Çivizâde Şeyhülislâm iken, Ebussuûd Rumeli Kazaskeri idi. Fetvâlarından kimilerini şeriat hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürerek reddetti. Bunun üzerine Rüstem Paşa, Padişaha durumu anlatınca, fetvâ görevi Ebussuûd Efendi'ye, kazaskerlik görevi de Çivizâde'ye verildi.<sup>46</sup>

## II-Etkinlikleri

Ebussuûd Efendi'nin yaşadığı Kanuni dönemi, Osmanlı medeniyetinin en yüksek seviyesini yakaladığı bir döneme rast gelmektedir. Bu devre ilim ve sanatta olduğu gibi siyasal ilişkilerde de Osmanlı'nın kendisini dünyaya kabul ettirdiği bir dönemdir.<sup>47</sup>

Ebussuûd Efendi'nin Kanuni dönemindeki etkinliği daha müderrisliği döneminde başlamış, Kazaskerliği döneminde kendini iyice hissettirir olmuştur. Kanuni ile olan beraberliği 944/1537-974/1566 yılları arasında Kazaskerlik dönemi de dahil olmak üzere otuz yılı bulmaktadır. Ebussuûd Efendi, Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde Padişah'ın yanında olmuş, Budin'in fethinden sonra şehirde ilk Cuma namazı onun tarafından kıldırılmıştır.<sup>48</sup> Yeni fethe edilen Budin'in toprak hukuku Ebussuûd Efendi tarafından tanzim edilmiştir.<sup>49</sup> Sultan II. Selim zamanındaki Kıbrıs'ın fethi de Ebussuûd Efendi fetvasıyla gerçekleştiği<sup>50</sup> gibi "Gaza-i ekher ve şehadet-i azime"<sup>51</sup> olarak telâki ettiği Osmanlı-Safevî savaşları için de gerekli fetvâlar yine onun tarafından verilmiştir. Verdiği fetvâlar ve kullandığı ifadelerle Osmanlı hanedanının, Sünnî İslâm'ın en yüksek başkanı, koruyucusu ve yayıcısı olduğu<sup>52</sup> düşüncesinin hakim olmasının da rol oynamıştır.

Yaşadığı dönemin siyasî-ıdarî olaylarında etkin olan Ebussuûd Efendi, döneminin hukuk sistemine Kanunnâme ve Ma'rûzâtı ile katkıda bulunmuş,

42 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 184-185; Müstakimzâde, *Devha*, s. 24-25; Hazerfan Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîni-i Âl-i Osman*, Sevim İlgürel, (haz.), Ankara, 1998, s. 192; Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 57; Şemseddin Sâmî, *Kamûs*, c. I, s. 722.

43 Ahmet Lütfî Efendi, *Vekâyi'nâme*, s. 72.

44 Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkanı*, c. V, s. 115.

45 Danişmend, *a.g.e.*, c. V, s. 115.

46 Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 53.

47 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II, s. 108-109.

48 Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, c. X, s. 365.

49 Bkz.: Albayrak, *Budin Kanunnâmesi*, İstanbul, tz.

50 Baysun, *a.g.m.*, *İA*, c. IV, s. 93.

51 Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvaları*, s. 109.

52 Örnek olarak bk. Albayrak, *Budin Kanunnamesi mukaddimesinde yer alan ifadeler*, s. 103.

fetvâları ile de yön vermiştir. Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli tasavvufî düşünce ve uygulamaların genelde şekillendiği bu dönemde, tasavvuf alanında verdiği fetvâları ile dikkati çekmiş, sonraki dönem tasavvuf tartışmalarında da en çok başvurulan bir şahsiyet olma özelliğine sahip olmuştur.<sup>53</sup> İbn Arabî,<sup>54</sup> raks ve deveran<sup>55</sup> ve idamlar<sup>56</sup> gibi önemli konularda verdiği fetvâların her biri hukuk tarihinin inceleme konuları arasında yer almıştır. Osmanlı iktisat ve eğlence dünyasının önemli örneklerinden biri sayılan kahve içilmesinin yanında, Kur'an tilaveti, öğretimi ve genel dinî hizmetlerden ücret alma gibi dinî-iktisadî konular ile, para vakıfları, tımar sistemi, vergi sistemi gibi toplumun hemen her kesimini yakından ilgilendiren siyasi-iktisadî olaylar hakkında asırlar boyu tartışma ve uygulamalara kaynaklık eden fetvâları günümüzde bile güncelliğini korumaktadır.

Ebussuûd Efendi, döneminin dini kurumlarında da etkili olmuştur. Örneğin fetvâ kurumunda Fetvâ Eminliği, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi döneminde ihdas edilmiş;<sup>57</sup> Ebussuûd Efendi zamanına kadar müftülerin maaşı 200 akçe iken, onun döneminde 500 akçeye çıkarıldığı kaynaklarda nakledilmiştir.<sup>58</sup> Medreselerde mülazemet defterinin tutulması ve ulemanın her sınıfına mülazemet tahsisi ve 7 senede bir nöbet uygulaması yine Ebussuûd Efendi'nin gayretleriyle olmuştur.<sup>59</sup> Yine Dârulhadisler ile Tıp medreseleri ilk olarak Ebussuûd döneminde medreseye ilave edilmiş,<sup>60</sup> Ebussuûd Efendi, medrese sistemi ve ilmi çalışmalara fetvâları ile katkıda bulunmuştur.<sup>61</sup>

53 Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf – Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003; "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Tasavvufî Anlayış", *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yıpranı Değerler Sempozyumu*, İstanbul: İSAV, 1997.

54 Tenkitler ve savunmalar için bkz.: Gelibolulu Muhammed b. Salih el-Katib, *Şerh-u Fırsî'l-Hikem Mukaddimesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 1751, vr. 1a-2a; Abdülğani Nablusi'nin görüşleri Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 1677/2, s. 102 188; *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3487, vr. 74a. : Millet, Feyzullah, 1048, vr. 72'de yapıştırma varak.

55 Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s. 380-384; Pehlul Düzenli, "Osmanlı Alim ve Mutasavvıflarının Gözüyle Müzik", Bitirme Tezi, İstanbul: DİB, Haseki Eğitim Merkezi, 2002, s. 110-118.

56 Danişmend, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 125-126; Ahmet Yaşar Ocak, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *İbn Kemal Sempozyumu*, s. 29-35; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitimi Tarihi*, İstanbul 1993, s. 34; İsmail Metin, *Osmanlı'nın Kanlı Tarihi*, İstanbul, 1996.

57 Ali Himmet Berki, *İstanbul'da Kazâ, Hüküm, Hakimlik ve Tevâhî*, Ankara, 1962, s. 83.

58 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 277; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 176-177.

59 Müstakimzâde, *Devha*, s. 26; Hazerfan Hüseyin Efendi, *Telhîsül-Beyân*, s. 203; Baysun, "Ebussuûd", *İA*, c. IV, s. 93; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, c. X, s. 365.

60 Baltacı, *a.g.e.*, s. 48; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim*, İstanbul, 1997, c. I, s. 36-37.

61 Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvâları*, s. 151 ve 182-184; *Ma'rûzât*, İÜ İFK ktp. no: 01, vr. 97b; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdath Vehbî, 551, vr. 121b-122a; 569, vr. 78b; Vefî b. Yusuf, *Mecmûatü'l Fetâvâ*, İstanbul Mft. Ktp. 178, vr. 87a; *Millî Tettehbular Mecmûası*, s. 347; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 585, vr. 254b; 3665, vr. 132a.

### III- Eserleri

#### A. Tefsir

Ebussuûd Efendi'yi kendi dönemi başta olmak üzere sonraki dönemlerde de meşhur eden eserleri onun tefsiri ve fetvâları olmuştur. Bunlardan tefsiri bazıları ilim dünyasının hizmetine sunulmuş; dolayısıyla onun, daha büyük kitleler tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Tefsiri ile aynı seviyede hatta ondan daha etkin olmasına rağmen fetvâları bugüne kadar bir bütün halinde derlenmemiş, kütüphanelerde dağınık halde kalmaya devam etmiştir.

Ebussuûd Efendi'nin tefsir alanındaki önemli eseri *İrşadü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Azîm*'dir. Bu eser Abdullah Aydemir tarafından doktora tezi olarak incelenmiştir.<sup>62</sup>

Ebussuûd Efendi, Kur'an-ı Kerim'i bir bütün halinde tefsirin yanında, çeşitli tefsir ve sureler üzerine de bazı çalışmalar yapmıştır. Bunlardan tespit edilebilenler şunlardır: *Haşiye ale'l-Keşşâf* (Fetih sûresinden ibaret),<sup>63</sup> *Mekâ'idü't-turâf fi evvel-i sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf*,<sup>64</sup> *Tefsîr-ü sûreti'l-Mülk*,<sup>65</sup> *Tefsîr-ü sûreti'l-Bakara*,<sup>66</sup> *Tefsîr-ü'l-Kehf*,<sup>67</sup> *Risâletün fi tefsîr-i kavlihî teâlâ: فاذا سويته ونفخت من روعي*. Bu eserin serlevhasında "Li Mevlana İmam Muhammed el-Gazzâlî" kaydı; ferağ kaydında ise "Temme tahrîr-i hâzihi'r-Risâleti's-Şerife lil merhum el-Mebrur eş-Şeyhülislam ve'l-Müftî'l-Enam Ebussuûd (...) sene Erbaa ve tis'in ve tis'amietin (...)" kaydı bulunmaktadır. Başlangıç ibaresi ise "سئل الشيخ الإمام الأجل الزاهد السيد حجة الإسلام زين الدين مقتدى الأمة قدوة" şeklindedir. Bu başlık, eserin Ebussuûd Efendi'den ziyade İmam Gazzalî'ye ait olduğunu göstermektedir.<sup>68</sup>

#### B. Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh

Ebussuûd Efendi'nin fıkıhçılığı, fıkıhla ilgili eserlerinden çok, fetvâları ile öne çıkmıştır. Gerek fıkıh ve gerekse fetvâlarındaki fıkıhçılığını inceleyen yeterli bir çalışma bulunmamakla beraber, tabakât kitaplarında Ebussuûd Efendi'nin ashâb-ı tercîh [beşinci tabaka],<sup>69</sup> meselelerde icthad edip, tahrir ve de-

62 Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara, tz.

63 Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. II, s. 186; Müstakimzâde, *Devha*, s. 25; Şemseddin Sâmî, *Kamûs*, c. I, s. 722.

64 Kâtip Çelebî, *Keşfuzzunûn*, c. II, 1480-1481.

65 Brockelmann, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. IX, s. 363.

66 Aynı yerde.

67 Aynı yerde.

68 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3796, vr. 58a-b.

69 Muhammed Amîm el İhsân el-Müceddidî, *Kavâidü'l-Fıkıh*, Karaçi, 1986, s. 569.

lilleri tercih ettiğini<sup>70</sup> ifade edenlerin yanında, müctehid olup, tercih, tahrîc ve mesâilde ictihatlarının bulunduğunu<sup>71</sup> kaydedenler de olmuştur. Ebussuûd Efendi, müstakil bir fıkıh kitabı oluşturacak çapta fıkıhın bütün konularıyla ilgili fetvâlar vermiş olmakla beraber, özel bir fıkıh kitabı yazmamıştır. Sebep olarak da, “*Fetâvâ-yı Bezzâziye* gibi bir eser varken, fıkıh kitabı yazmaktan haya ederim”<sup>72</sup> dediği nakledilmiştir. Bununla beraber, fıkıhın çeşitli konularında müstakil risâleler ve bazı eserlere haşiye ve talikleri olmuştur. Bunlardan tespit edilebilenler şunlardır:

1. *Haşiye ale'l-Hidaye*.<sup>73</sup> *Ta'lika ale'l-Hidâye*.<sup>74</sup> Merğînânî'nin *el-Hidaye*'sinin “*Kitabu'l-Bey*”ine yazılmış bir haşiyesidir.
2. *Kelimât alâ Şerhi'l-Hidâye*,<sup>75</sup> *Havâşi alâ Şerhi'l-Hidâye li Ekmeleddin el-Baberti*,<sup>76</sup> *Ta'lika alâ Şerhi'l-Hidâye li Ibn-i Kemal*,<sup>77</sup> *Risâle alâ evveli Kitabi's-Siyer*.<sup>78</sup> *Risâletü'l-müteallika bi'l-furû' mine'l-çihad*,<sup>79</sup> *er-Risâletü's-şerîfe alâ kitâbi's-siyer*.<sup>80</sup> Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., koleksiyonunda yer alan ve serlevhada Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu risâlede, Ebussuûd Efendi, el-Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sinde *kitâbu's-siyer* konusunun *kitâbu'l-hudûd*'dan sonra ele alınmasının gerekçesi ile ilgili *el-Înâye* ve *en-Nihaye*'nin yorumlarını naklederek değerlendirmiş. Risâlenin sonu eksiktir.
3. *Tehâfütü'l-emcâd fi evvel-i Kitabi'l-Cihâd*.<sup>81</sup> El-Merğînânî (ö. 593/1196)'nin *el-Hidâye*'sinin “*Kitabu'l-Cihâd*”ı üzerine bir haşiyedir.
4. *Gamazâtü'l-melîh fi evvel-i Kasri'l-Âm mine't-Telvîh*.<sup>82</sup> Sadruşşerîa Ubeydullah (ö. 747/1346)'ın *Tenkîhu'l-Usûl* adlı fıkıh usûlü eserinin “*Kasr-*

70 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve Istulâhât ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul, tz., c. I, s. 357.

71 Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 303.

72 *Fetâvâ-yı Bezzâziye*. Hâfızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb, İbnü'l Bezzâz el Kürdî (ö. 827/1424) tarafından hazırlanmış bir eserdir. Eserin adı *el-Câmiu'l-Vecîz*'dir, *Fetâvâ'l-Kerderi* diye de bilinir. Çeşitli baskıları yapılmıştır. *El-Fetâvâ'l-Hindiyye*'nin kenarında da yayınlanmıştır. Beyrut, 1986, c. IV-VI. (*Keşfüzzunûn*, c. I, s. 242, Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara, 1990, s. 92).

73 *Hadâiku'l Hakâik*, c. II, s. 186; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşayih*, s. 25; Şemseddin Sâmî, *Kamûs*, c. I, s. 722.

74 Laleli, 876, vr. 67b-196b.

75 Bayezid, 8025, vr. 20-155.

76 Hacı Selim Ağa, s. 299.

77 Bayezid Devlet Ktp., 8025, vr. 27b-154b.

78 Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, c. IX, s. 364.

79 Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 1460, vr. 153b-156a.

80 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3767, vr. 25a-25b.

81 Kâtip Çelebî, *Keşfüzzunûn*, c. II, 2040.

82 Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, c. I, s. 498; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 402b-405b.

âm” bahsine yazılmış bir ta’likdir. “Kâle/kültü-ekûlü” sistemiyle telif edilen eserde “kâle el-muhaşşî”, “kâle eş-şârih” ve “kâle el-musannif” başlığı ile üç ayrı kaynağa talikler düşülmüş, muhaşşî olarak Hasan Çelebi<sup>83</sup> ve el-Mevlâ Hüsrev’in<sup>84</sup> isimlerine yer verilmiştir.

5. *Nevâkibü'l-enzâr fî cvâil-i Kitâbi'l-Menâr*.<sup>85</sup> Ebu'l-Berakât en-Nesefî (ö. 710/1310)'nin *Menârü'l-Envâr* adlı fıkıh usûlünün ilk kısımlarına yazılmış bir talikdir.<sup>86</sup> Eser, Ebussuûd Efendi'nin Molla Ciyûn (ö. 1130/1717)'un *Menâr* şerhi *Nûru'l-envâr*'ı<sup>87</sup> üzerine çalışırken dikkatini çeken bazı hususlara “kâle/ekûlü-kültü” sistemiyle düştüğü çeşitli taliklerden oluşmuştur. Bu arada Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin yine *Menâr* şerhi *Keşfü'l-esrâr*'ına<sup>88</sup> da bazı talikler düşmüştür.
6. Risaleler. Ebussuûd Efendi'nin fıkıh ile ilgili bu çalışmalarının yanında, özel konularda telif ettiği bazı risaleleri de bulunmaktadır. Bu risalelerin bir çoğu esasen fetvâ metinleridir. Arazi ile ilgili risale kayıtları<sup>89</sup> genelde bu türden risalelerdir. Risalelerinden tespit edilebilenler şöyledir:

a. *Risale fi'l-mesh-i ale'l-huffeyn*.<sup>90</sup> *Hasmi'l-hilâf fi'l-mesh-i ale'l-hifâf*.<sup>91</sup>

Bu eserin, Çivîzâde (ö. 954/1547)'nin “meshde eimme-i Hanefiyyeden nakl-i sahih vaki olmamışdır” şeklindeki bir fetvâsının Kanuni tarafından duyulması ve padişahın üzülmeye üzerine kış günlerinde halkı güçlüklerden kurtarmak için Kanuni'nin buyruğu ile yazıldığı<sup>92</sup> ve oğlu Mustafa için kaleme alındığı<sup>93</sup> şeklinde tespitler bulunmakla beraber, risâlenin mukaddimesinde yer alan bilgiye göre, *çoha* [has ipekten yapılan bez] ve *kirbas* [normal bez] üzerine giyilen mest üzerine mesh yapmanın caiz olup olmadığı hususu tartışma konusu olmuş, tartışmalar Padişah'a kadar ulaşmış ve Padişah'ın emri ile<sup>94</sup> 948/1541 yılında<sup>95</sup> bu risâle kaleme alınmıştır. Görülen iki nüshada eser ismi ve-

83 Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 402b.

84 vr. 402b-403a.

85 Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, c. II, s. 1826; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 306b-402a.

86 Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, c. I, s. 526; c. II, s. 1826; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 306b.

87 Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 306b.

88 *a.g.e.*, vr. 307a.

89 Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi, 1036, vr. 41b-42b; 1036, vr. 33b-37b; Pertev Paşa, 615; Millet Ktp., Ali Emîri, Şry, 468, vr. 1-45.

90 Ziriklî, *el-A'lâm*, c. V, s. 59.

91 Kâtip Çelebî, *Keşfüzzumûn*, c. I, s. 665.

92 Lütfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Kayhan Atik, (haz.), Ankara, 2001, s. 295; Atsız, *Ebussuûd Bibliyografyası*, s. 59.

93 *Keşfüzzumûn*, c. I, s. 665.

94 Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 936, vr. 2a-3a.

95 Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 936, vr. 21a.

rilmemiştir. Risalelerin Şehit Ali Paşa 2795/95b-97b'de kayıtlı nüshası Türkçe, yine Şehit Ali Paşa 936/1b-21a'daki nüsha ise Arapça olarak kaleme alınmıştır. Her iki nüshada da *çoha* ve *kirbas* üzerine giyilen mestler üzerine meshin caiz olup olmadığı konusu incelenmiştir. Adı geçen nüshalarda konunun işleniş biçimi ve kaynakları birbirinden farklıdır. Türkçe nüshada konunun tarihî arka planına da yer verilmiştir. Türkçe nüshanın Ebussuûd Efendi'ye aidiyeti serlevha kaydına, Arapça nüshanın aidiyeti ise ferağ kaydı notuna dayanmaktadır. Me-seleye, Ebussuûd Efendi fetvâlarında da yer verilmiştir.<sup>96</sup>

- b. Vakıf ile ilgili risaleleri: *Mevkifu'l-ukûl fî vakfi'l-menkûl*;<sup>97</sup> *Risale fi vakfi'n-nukûd*;<sup>98</sup> *Risale fi mesâili'l-vukûf*;<sup>99</sup> *Risâle fi bey'i'l-bâtil ve'l-vakfi'l-lâzım*;<sup>100</sup> *Risâle fi tescili'l-evkâf*;<sup>101</sup> *Risâle fi vakfi't-tavâhîn ale'l-erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr*.<sup>102</sup> Vakıf uygulaması olarak Kazasker iken verdiği vakf-ı nükûd hüccetleri.<sup>103</sup> Ebussuûd Efendi'nin para vakıfları ile ilgili risalesi, *Risâletün fî cevâz-i vakfi'n-nukûd* adıyla, Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şağaf el-Bakistânî tarafından tahkik edilerek dipnotlu olarak yayımlanmıştır.<sup>104</sup>

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi döneminin önemli tartışma konularından birisi, şüphesiz, para vakıfları konusu olmuştur. Kaynaklarda konu ağırlıklı olarak Ebussuûd Efendi'ye nispet edilerek incelenmekte ise de, bu konudaki ilk risalenin<sup>105</sup> İbn Kemal'e ait<sup>106</sup> olması ve ayrıca, Ebussuûd Efendi'nin kazaskerlik döneminde böyle bir vakıfla ilgili hüccet vermesi,<sup>107</sup> esasen meselenin daha eskiye dayandığını göstermektedir.

- c. *Bidâatü'l-kâdi fi's-sukûk / Sınâatü'l-kâdi*<sup>108</sup> / *Kitâbu's-sakk* şeklinde de kayıtlıdır.<sup>109</sup> Hızır Efendi'ye nispet edilen bir *Kitâbu's-sakk*'da Ebussu-

96 Veli b. Yusuf, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Mft. Ktp., no: 178, vr. 5a.

97 Kâtip Çelebî, *Keşfüzzunûn*, c. II, 1910.

98 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 94a-b.

99 Ziriklî, *a.g.e.*, c. V, s. 59.

100 İsmihan Sultan, 226, vr. 269a-270a. Vakfın tescili ve vakıf kurma işleminin bağlayıcılığı ilgili Türkçe bir risaledir.

101 Ziriklî, *el-Allâm*, c. V, s. 59; Laleli, 835, vr. 7a-17b.

102 Yeni Cami, 376/4, vr. 155-165.

103 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 93b-94a; 3783, vr. 51b; 93b-94a (İstinsah tarihi: 944).

104 Beyrut, 1997.

105 Demir, *Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri*, s. 164

106 *Risâle fi Vakfi'd Derâhim*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, n. 708, vr.

107 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 93b-94a.

108 Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3711, vr. 30-39; Atuf Efendi, 2582, vr. 21a-28a; Kâtip Çelebî, *Keşfüzzunûn*, c. I, s. 247.

109 Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun, 3648, vr. 186b-196b.

ûd Efendi'ye atfen "قال العلامة ابوالسعود المرحوم في صكه..." şeklinde bir alıntıya yer verilmiştir.<sup>110</sup>

d. *Risale Müteallika bi'l-Usûl*<sup>111</sup>. Eser Sadedin Taftazani'nin usul ile ilgili bir eserinde usul ilminin konusu ile ilgili وهو الجمهور الى ان موضوع الأدلة السمعية لما انه يبحث عن احوالها... şeklinde yaptığı tespitlerine, "ve kâle ba'zu'l-efâzıl", "kâle'l-fâzılu's-şerif", "kâle'l-muhakkık ed-Devvânî"nin diyerek yorumları naklettikten sonra "ekulî" diyerek yaptığı yorumlardan oluşmuştur. Ebussuud'a adiyeti fihrist kaydına göredir.

e. *Fetvâ katiplerine tenbih*.<sup>112</sup> Fetva yazım kuralları ile ilgili bir eser.

f. Muhtelif hüccetler: *Bey' hücceti*,<sup>113</sup> *İtknâme*,<sup>114</sup> *vakıf hücceti* (Haseki Sultan Vakfiyesi).<sup>115</sup>

g. *Şurûtu's-salât / Tuhfetü'l-musallî*.<sup>116</sup> Namaz ile ilgili kavram ve meselelerin ele alındığı, ilmihal türü, Türkçe bir eser. Sultan Süleyman zamanında yazıldığı belirtilen<sup>117</sup> eserin istinsah tarihi 998/1589'dir. Ebussuud Efendi'ye adiyeti, serlevha kaydına dayanmaktadır.

h. *Süknâ ve Girdâr* (Gedik Risâlesi).<sup>118</sup>

i. *Kânûnu'l-Muâmelât*.<sup>119</sup>

j. *Risâle fi't-Teğannî*.<sup>120</sup> Bu risalenin, İmam Birgivi'nin, teğanni konusunda kendisine gönderdiği bir mektuba cevap olduğu kaydedilmiştir.<sup>121</sup>

k. *Mes'eletün müteallikatün bi'l-Kazâ-i beyne'l-İbâd*.<sup>122</sup> Kadılık mesleğinin hükmü ile ilgili, fetvâ formatında bir risale.

### C. Akaid-Kelam

*Risâle-i Ebussuûd*.<sup>123</sup> *Mes'eletü'l-kazâ ve'l-kader, li'l-Mevlâ Hoca Çelebi* adıyla

110 Bayezid, 2765, vr. 1b.

111- S.K. Rağıp Paşa, 1460, vr. 151b- 153a.

112 Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Ef. 1017, vr. 95b-96b.

113 Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Ef. 3783, vr. 52b-53a;

114 Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Ef. 3783, vr. 53a.

115 Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Ef. 3783, vr. 100b-101a (sene 958).

116 Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Ef. 3782, vr. 145b-152b. (Eserin adı serlevhada *Şurûtu's-Salât* olarak, mukaddimede ise *Tuhfetü'l Musallî* olarak kaydedilmiş; serlevhada Ebussuud Efendi'ye nispet edilmiş. İstinsah tarihi: 998.)

117 a.g.e., vr. 145b.

118 Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 223, vr. 133b-136a. Bu Risale, Ahmed Akgündüz, tarafından "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi" başlığı ile yayımlanmıştır. *Osmanlı Kanunnâmeleri*, s. 105-121.

119 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 254.

120 Süleymaniye Kütüphanesi. Lalçeli, 466, vr. 48-49.

121 Hâdimî, *Berika-i Mahmudiyye fi Şerhi Tarikat-i Muhammediyye*, Kahire, 1348, c. I, s. 212.

122 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3809, vr. 181b-182b. Eserin Ebussuud'a adiyeti, ferağ kaydı notuna göredir.

123 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3772, vr. 246a-248b.

la da kayıtlıdır.<sup>124</sup> Her iki eser de aynı konuya ait ve soru-cevap fetvâ formatındadır. Kader konusunda soru-cevaplı bir eserdir. Ayrı bir risale gibi gösterilen bu eser, temelde Ebussuûd Efendi'nin fetvâ mecmûalarında geçen, fetvâ formatlı bir şekilde de nakledilen bir fetvâ meselesidir. Eser *Risale fî Beyâni'l-Kazâ-i ve'l-Kader li Mevlânâ Ebussuûd* adıyla yayınlanmıştır.<sup>125</sup>

#### D. Tasavvuf

*Risâle fî hakk-i deverân-ı sofîyye*.<sup>126</sup>

#### E. Lugat

1. *Risâletü'n fî ma'nâ Çeleb*. İbn Kemal<sup>127</sup> ve Hasan Kâfi el-Akhisârî (ö. 1030)'nin de bu isimde eserlerinin olduğundan söz edilmektedir.<sup>128</sup>
2. *Galatâtü'l-avâm*.<sup>129</sup> *Risale fî tashîhi'l-elfâzil-mütedâvile beyne'n-nâs*<sup>130</sup> olarak da bilinir. Bu eser yanlış kullanılan bazı kelimelerin tashihine dair küçük Türkçe bir risaledir. Baysun, İstanbul Üniv. Ktp., Mecmûa 1486, vr. 139b-142a'da bu risalenin, Abdurrahman Efendi adında birisi tarafından hurûf-i hecâ sırasına konulmuş bir nüshasını gördüğünü kaydeder.<sup>131</sup> Ebussuûd Efendi'nin bu eseri, Mustafa Şevket Şehri tarafından şerhedilerek, *Risale fî şerh-i risâletin harrarahâ el-müftî el-meşhûr bi Ebissuud li beyân-i'l-galatât bi'l-ibâreti't-Türkiyye* adıyla,<sup>132</sup> Hayati Develi tarafından da *Kemalpaşazâde ve Ebussuûd'un Galatât Defterleri* adıyla yayımlanmıştır.<sup>133</sup>

#### F. Arap Edebiyatı

*Risâle müteallika bi bahsi'l-izâfe fî Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*.<sup>134</sup> Risâlenin Ebussuûd Efendi'ye aidiyeti serlevha kaydına göredir. Bunun dışında bir kayda rastlanmamıştır. Risâlede, İbn Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde "izâfet" tarifi ile bu tarif üzerinde Mevlânâ Câmî ve diğer şârihlerin yorumlarını değerlendirmeye tabi tutmuştur. Risâle târif ve târif ile ilgili yorumlardan ibarettir.

124 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3809, vr., 178b-181a.

125 İstanbul, 1264, s. 19 28. *İrade-i Cüz'îyye* ve diğer risaleler ile beraber.

126 Hacı Selim Ağa, Nurbanu, 153.

127 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3772, vr. 199a.

128 *Keşfüzzumûn*, c. I, 113-114; c. II, 1102, 1143, 1802.

129 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 254.

130 Süleymaniye Kütüphanesi, Tirmovalı, 1865.

131 Baysun, a.g.m., *İA*, c. IV, s. 99.

132 İstanbul, 1318, s. 30-39. *Mecmûatü'l-fevâid* adıyla Arapça risaleler ile birlikte.

133 *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, 1997, sy. 9, s. 99-125.

134 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3675, vr. 157a-159b.

### G. Çeşitli Eserlere Takrizleri

Şemsi Paşa'nın, Manzum *Vikaye* metnini Türkçe'ye tercümesine,<sup>135</sup> *er-Risâletü'n-nisebi'l-kâlûbî ve ucâletü'l-hasebi'l-artakî*<sup>136</sup> adlı bir eser ile İbn-i Nüceym'in *el-Eşbah ve'n-Nezâir*'ine takrizlerine<sup>137</sup> rastlanmaktadır.

### H. Kıssalar

*Kıssat-ı Harût ve Marût*<sup>138</sup>. Baysun, böyle bir eserden söz ederek, Kılıç Ali Paşa, no 1528'i adres göstermişse<sup>139</sup> de, yapılan araştırmada verilen adreste böyle bir esere rastlanmamıştır. Aydemir ise bu eserin, Ebussuûd Efendi'nin tefsirinden bir alıntı olduğunu kaydetmiştir<sup>140</sup>.

### I. Münzara

*Tuhfetü't-Tullâb*.<sup>141</sup>

### İ. Şiirleri

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi şiir alanında da ün yapmış bir şahsiyettir. Kınalîzâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sında<sup>142</sup> ona özel bölüm ayırdığı gibi, Riyâzî Efendi de yine *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sında<sup>143</sup> ondan özel olarak bahsetmiştir.

Ebussuûd Efendi, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok güzel yazar ve konuşurdu. Her üç dilde de şiirleri olmakla beraber onun en yüksek sanat ve ruh taşıyan şiirleri Arapça yazdıklarıdır. Bunların en meşhuru da *kasîde-i Mîmiyye*'dir.<sup>144</sup> *Kasîde-i Mîmiyye* Prof. Dr. Süleyman Ateş tarafından,<sup>145</sup> diğer bir Kasîdesi olan *Bedîiyye* de Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Eren tarafından<sup>146</sup> yayımlanmıştır. Ebussuûd Efendi'nin hayatına yer veren hemen bütün kaynaklarda, şiirlerine yer verdikleri görülmektedir.

135 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3847, vr. 52a: 3755, vr. 5a.

136 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3724, vr. 45a. Takriz yazılan eserin adı vr. 28a'da geçmektedir.

137 İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezâir*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 520, zahriyye kaydı; *Tahrîrî'l-Mesâil ve Takrîrî'd-Delâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 521, vikaye kaydı.

138 Zirikî, *el- A'lâm*, Beyrut, 1999, V, s. 59; Kılıç Ali Paşa, nr. 1528.

139 Baysun, a.g.md., I, IV, s. 99.

140 Aydemir, a.g.e., s. 28.

141 Zirikî, a.g.e., c. V, s. 59; Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabi*, c. IX, s. 364.

142 Bk. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3869, vr. 106a-107a. 722.

143 Bk. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3871, vr. 11a-12a.

144 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 187; Şemseddin Sâmî, *Kamûs*, c. I, s. 722.

145 *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 39-77. Ateş, bu makalesinde Ebussuûd Efendi'nin diğer bazı şiirlerine de yer vermiştir. *Kasîde-i Mîmiyye* üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunların bir listesi için bkz.: Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabi*, c. IX, s. 364.

146 EKEV *Akademi Dergisi*, Kış 2003, Yıl: 7; sy. 14, s. 221-228.

## J. Mektupları

Kütüphanelerde Ebussuûd Efendi'nin çeşitli mektupları bulunmaktadır. Bunlardan kimilerinin muhatabı belirli iken, kimilerinin muhatabı belirtilmemiştir.<sup>147</sup>

Ebussuûd Efendi'nin mektuplarından Türkçe olanlar Abdülkadir Dağlar tarafından "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları" adıyla Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.<sup>148</sup>

## K. Duâları ve Duânâmesi

İlmî eserlerinin yanında Ebussuûd Efendi'nin duaları ile de meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Duânâmesi, *Duânâme* ya da *Risale fi'l-ed'iyyeti'l-me'sûra* adı ile kayıtlı olup yayımlanmıştır.<sup>149</sup> Baysun, bu matbu nüshanın, yazmaya göre nispeten değişikliğe uğradığını kaydeder.<sup>150</sup> Ebussuûd Efendi'nin duânâmesinin Osmanlı ilim dünyasında itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Çeşitli kaynaklarda onun duânâmesine atıfta bulunulması ya da doğrudan duâlarının nakledilmesi bunu göstermektedir.<sup>151</sup>

## L. Muhtelif Eserleri

1. *Risale fi beyân-i kat'i'l-ilm.*<sup>152</sup>
2. *Münşeât.*<sup>153</sup> Zahriyye kaydında "min münşeât-ı Hazret-i Şeyhülislâm Mevlâna Ebussuûd el-merhûm" kaydı bulunan eserde, vr. 1b-4a'ya kadar olan bölümde yazıların serlevha ve ferağ kaydında Ebussuûd adı verilmiş, bundan sonra ki yazışmaların ise yalnızca konu başlıkları verildikten sonra mecmûanın ferağ kaydında tekrar "temme münşeât-ü Şeyhülislâm ve müftî'l-enâm Hazret-i Mevlânâ Ebussuûd aleyh-i rahmetü'l-Meliki'l-Vedûd" kaydı düşülmüştür. Eserde Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile ilgili çeşitli devlet erkânı ya da çeşitli siyasi-idari konular ile ilgili yazışmalar kaydedilmiştir.
3. *Nasihatleri.*<sup>154</sup>

147 Bunlardan bazıları için bkz.: *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 32b, 53b, 74b, 170a; 3752, vr. 108a, 116b, 147b-148a; 3335, vr. 56a; 3341, vr. 164; 3751, vr. 125b-126a; 3857, vr. 102a; 933, vr. 74b-75a; 3784, vr. 33a 34a; 3713, vr. 191b-192b.

148 Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

149 *Mecmûa-i Da'avât*, İstanbul, 1341.

150 Baysun, a.g.m. *İA*, c. IV, s. 99.

151 *Mecmûa-i Şehzâde*, Esad Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3855, vr. 1a; *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3802, vr. 16b; 3739, 3713, vr. 126b; 3809, vr. 81a; 3792, vr. 241a; 3802, vr. 16b; 3808, vr. 181a; 3792, vr. 240a-241a.

152 Zirikli, *el-A'lâm*, c. V, s. 59.

153 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3291.

154 *Mecmûatü'r-Resâil*, "Ebussuûd Efendi'nin Nasihati", Sadberk Hanım Müzesi Yazma Eser Kataloğu, Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu, Yaz., 18, vr. 31a-33b.

4. *el-Kavlî'l-vasît beyne'l-ifrât-i ve't-tefrîr* veya *Risâletün fî ihtimâm-i em-riddîn*<sup>155</sup> adıyla da kayıtlıdır. *Birgîvî Bibliyografyası*'nda<sup>156</sup> Ebussuûd Efendi'ye de nispet edilen bu eserin, Birgîvî'ye ait olması ihtimali daha kuvvetlidir.<sup>157</sup> Hâdimî'nin de Ebussuûd Efendi'ye nispet ettiği risâle ile aynı dibaceye sahip olan eserin, derkenarında Risâle'nin Birgîvî'ye ait olduğu kaydedildiği gibi, ferağ kaydında da Birgîvî'ye nispet edilmiştir. Ayrıca bu risâle İmam Birgîvî'ye ait risalelerden oluşan mecmûada yer almaktadır. Birgîvî, bu risaleyi Osman Efendi adında bir kişiye cevap olarak yazmış. Osman Efendi teğannî, raks ve deveran ile zikir yapmanın haram, bunları helal sayanları da küfre nispet eden bir risale yazmış; eserini, riyâ, el-istihfâf-u bi'd-din, el-cehr-u bi'z-zikr, et-teğannî ve el-lahn başlıkları ile tasnif etmiş. İmam Birgîvî de, eserde yer alan aşırılıkları dengelemek için bu eserin kaleme almış.<sup>158</sup>
5. *Risâle-i tahkikiyye-i Hazret-i Seyyid Sinan*.<sup>159</sup>
6. *İbretnümâ*.<sup>160</sup>
7. *Lübbü'l-ahzâb li cem'i'l-ihvân ve'l-ahbâb*.<sup>161</sup>
8. *Risâle fî'l-fikh*<sup>162</sup>. Mergînânî'nin *el-Hidaye*'sinin *Kitabu'l-Bey'* bahsine yazılmış bir haşiyesidir.
9. *Risâle der beyân-i ayyârât*.<sup>163</sup>
10. *Risâle-i bezirgan*.<sup>164</sup>
11. *Baytarnâme*,<sup>165</sup>
12. *Risâletün fî'l-fark-i beyne'l-makâm-i ve'l-mukâm*.<sup>166</sup> Serlevha'da risale olarak kaydedilen eser, "eftinâ" kelimesiyle sorulmuş bir fetvâ maddesidir. Nitekim, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 3783, vr. 164a; 3713, vr. 2a; 3729, vr. 51a metin kayıtlarında Ebussuûd Efendi'ye ait bir fetvâ kaydı olarak nakledilmiştir. Makâm ve Mukâm kelimelerinin filolojik yapısı hakkında bir fetvâdır.

155 Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Ef. 615, vr. 107b-110a.

156 Atsız, *Birgîvî Bibliyografyası*, s. 60.

157 Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgîvî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, 1992, s. 90-91.

158 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 615, vr. 107b, der kenar.

159 Milli Kütüphane, Yz. A3316.

160 Milli Kütüphane, Yz. A2320/A.

161 Nşr: Sadık Vicdânî Ebu Rıdvân [Kayıkcıoğlu], İstanbul, tz.

162- Atıf Ef., 2831, vr. 89- 116. *Bey'* konusunun başından, *Hıyârû'l- ayb* konusunun sonuna kadar.

163 Antalya Akseki, 255, vr. 225b-229b.

164 Adana İlk Halk Kütüphanesi, 639, vr. 80b-91b.

165 Mehmet Emin Agar, *Ebussuûd Efendi'ye Atfedilen Bir Baytarnâme*, İstanbul, tz.

166 Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2859, vr. 38a-b.

Bunların yanında Ebussuûd Efendi adına ithafen eserler de telif edilmiştir. Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Mağûş [?] (ö. 947/1537), telif ettiği *Risâletün fi'l-kimya* adlı eserini Ebussuûd Efendi'ye ithaf etmiştir.<sup>167</sup>

#### IV. Fetvâları

##### A. Fetvâları

Kütüphanelerde Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen yüzlerce mecmûa ve dağınk halde binlerce fetva kaydı bulunmaktadır. Atâî, Ebussuûd Efendi'nin fetvâlarının önemini, "Elsine-i selâsede fetvâları müselleme, âdil, düstûru'l-amel-i Rum u Arab u Acem, manzûm ve mensûr suâle muvâfık cevab-ı metîn ve muhkem tercüme-i kitap vaki olmuşidi. (...) Her cevâb habl-i metîn ve faslû'l-hitâb olup, üftâde-i câh-i evhâma urve-i vüskâ ve câhil-i nâdâna zencîr-i cünûndur. Heman Hoca Çelebi lakabının te'siridir ki, asırlarında üstâd-ı ebnâ-i zaman oldukları gibi, fetvâları ile mesele âmûz her asr-ı evândır"<sup>168</sup> ifadeleri ile dile getirmiştir.

Ebussuûd Efendi fetvâlarının kaynaklarını, yazma eser kütüphaneleri, şer'îye sicilleri, arşivler, fıkıh, tasavvuf ve tarih kaynakları olarak sıralamak mümkündür.

Şer'îye sicillerinde yargı kararlarında fetvâlara yer verilmesi,<sup>169</sup> Peçevî'nin, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin Kanunnâme'sinden söz ederken, kanunnâmelerin Ruûs kalemünde saklandığını<sup>170</sup> ifade etmesi, fıkıh kaynaklarının çeşitli konularında fetvâ ve ma'ruzatlara atıflarda bulunulması,<sup>171</sup> tasavvuf kaynaklarında özellikle raks ve deverân meselelerinde fetvâların önemli bir yer işgal etmesi,<sup>172</sup> ve tarih kaynaklarında özellikle savaş ve idamlar söz konusu olduğunda fetvâlara yer verilmesi<sup>173</sup> bu kaynakları fetvâ tarihi açısından önemli kılmaktadır. Bunlardan arşiv kaynaklarındaki kayıtlarda görülen hassasiyet ve ilmî disiplinin diğer kaynaklarda bulunması oldukça zordur. Çünkü bu kaynaklarda fetvâlara genelde tercüme, alıntı ya da yorum şeklinde yer verilmektedir. Bu çeşit bilgilerde ise tahrif her zaman imkan dahilindedir.

Yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce fetvâ mecmûası ve binlerce fetvâ kaydı bulunmaktadır. Bu mecmûa ve fetvaları şekil bakımından genel olarak dört

167 Kâtip Çelebi, *Keşfüzzunûn*, c. I, 887.

168 Atâî, *Hudâik*, c. II, s. 185.

169 Örnek olarak bkz.: İstanbul Mft. Şer. Sicl. Arşv., Kasımpaşa Mahkemesi, 58,v., 4b.

170 Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 46.

171 Örnek olarak bkz.: el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, Beyrut, 1386, c. III, s. 20; c. IV, s. 157, İbn Abidin, *Hâşiyetü Redd'l-Muhtâr*, c. IV, s. 214, 215, 293, 388.

172 Pehlul Düzenli, *Osmanlı Ulema ve Meşayihinin Gözüyle Müzik*, s. 110-118.

173 Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 466-467.

kısmında tasnif etmek mümkündür: Şukkalar, müstakil mecmûalar, çeşitli mecmûaların kenar kayıtları, fıkıh ve tarih gibi muhtelif kaynaklarda yapılan atıflar.

### 1. Şukkalar

Şukkalar, özel hazırlanmış fetva soru formlarıdır. Bu formun üst tarafında soru başlığı, altında soru, onun devamında el-Cevab faslı ve en son olarak da müftünün imzası yer alır. Kütüphanelerde bu çeşit şukkalardan az da olsa bulunmaktadır. Bunların bir kısmı derlenerek özel koleksiyon haline getirilmiş, diğer bir kısmı da çeşitli mecmûaların arasında dağınık halde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu koleksiyonlardan beş adet tespit edilebilmiştir. Bunlar Şehid Ali Paşa, 1072, 2867 ve 2868 nolu nüshalar ile Fatih, 2349 ve 2419 nolu nüshalar. Bu mecmûalardan, Şehid Ali Paşa, 1072 nolu nüshada Ebussuûd Efendi'ye ait 29 adet, 2868 nolu nüshada 282 adet, 2867 nolu nüshada 308 adet; Fatih 2419 nolu nüshada 13 adet adet fetvâ tespit edildi. Bunların yanında muhtelif mecmûaların arasında dağınık halde birçok şukkaya bulunmaktadır.

### 2. Müstakil Mecmûalar

Müstakil mecmûalar farklı özelliklere sahiptirler. Bunları da şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- a. Mukaddimesiz olanlar. Bunlar farklı şekillerde tasnif edilmişlerdir. Kimi mecmûalar, mukaddime bilgisi vermeksizin doğrudan fetvâları nakletmek ve her fetvânın sonunda "ketebehû Ebussuûd" gibi yalnızca fetvânın kime ait olduğunu belirtme yöntemini uygulamaktadır. Bu tip mecmûalarda, "Ketebe" kayıtlarında fetvânın bazı özelliklerine de dikkat çekilmektedir. Bunların başında da "ketebehû (...) min hattihî" [Bu fetvâ ...'nin bizzat kendi yazısından nakledilmiştir] şeklindeki kayıtlar gelmektedir. Bu grupta yer alan fetvâlar, genelde "Ebussuûd min hattihî" şeklinde geçmektedir. Bunun dışındaki kayıt tarzlarından tespit edilebilenler şöyledir: "Nukile min hattihî", "bi aynihâ mestûrdur"<sup>174</sup> ve "leallehû mimmâ nukile min hattihî."<sup>175</sup>
- b. Mukaddimesiz mecmûaların bir diğer şekli de, mecmûanın zahriyye, vi-kâye, serlevha, dış alt ya da üst kenarları gibi herhangi bir yerinde bir müftüye nispet edilenlerdir. Bu tip mecmûaların özel olarak incelenip, mukabele edilmeğe ihtiyaçları olduğu açıktır.
- c. Mukaddimeli olanlar. Bunlar mukaddimelerinde, mecmûa ve mürettip hakkında bilgilerin verildiği, fetvâların kimlere ait olduğu ve nereden derlendiği belirtilen mecmûalardır. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin

174 Velî b. Yusuf, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Mft. Ktp., no: 178, vr. 91b.

175 *Mecmûa*, Esad Efendi, 692/3, vr. 8a.

fetvâları ile ilgili birçok müstakil mecmûa tespit edilmiştir. Bunlardan üç tanesinin mürettibinin mecmûaların mukaddimelerinde belirtildiği görülmüştür. Bunlar, Veli Yegan Efendi, Muhammed b. Kadı Bozan, Sinan b. Ramazan el-Cevherî veya Çorlulu Sinan b. Ramazan'dır. Bunların yanında Muhammed b. Ahmed Revîsezâde (?)<sup>176</sup> ve Şeyhî Kâkülleri Perişan (ö. 1010/1698)'ın da<sup>177</sup> Ebussuûd Efendi'nin fetvâlarıyla ilgili derlemelerinin olduğu kaydedilmektedir, ancak bunlarla ilgili herhangi bir esere rastlanmamıştır.

Ebussuûd Efendi fetvâlarından tespit edilebilen en eski nüshalar şunlardır:

1. Kanunnâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde Hüsameddin, no: 204, istinsâh tarihi: 957/1550.
2. Fetâvâ, (Müstensih: Kemal b. Nurullah), Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 223, istinsâh tarihi: 983/1575.
3. Fetâvâ Ebussuûd, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 241, istinsâh tarihi: 988/1580.
4. Fetâvâ Ebussuûd, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, no: 1114, istinsâh tarihi: 994/1585.
5. Fetâvâ Ebussuûd, (Bozanzade tertibi), Süleymaniye Kütüphanesi, Sultan Ahmed, no: 95, istinsâh tarihi: 997/1588.
6. Fetâvâ Ebussuûd, (Bozanzade tertibi), Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1028. İstinsâh tarihi: 996

Ebussuûd Efendi'nin fetvaları ile ilgili bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan tespit edilebilenler şunlardır:

1. Sinan b. Ramazan el-Cevherî / Çorlulu'nun derlemesi, Ertuğrul Düzdağ tarafından *Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında XVI. Asır Türk Hayatı* adıyla yayımlanmıştır.<sup>178</sup> Düzdağ, bu çalışmasını, birisi Millet Ktp. Ali Emiri, Şry. 80 numarada kayıtlı ve 1041/1634 istinsâh tarihli bir nüsha ile, Bayezid, 2757 numarada kayıtlı ve istinsâh tarihi tespit edilemeyen bir nüshayı esas alarak oluşturmuştur.
2. Prof. Dr. Zahit Aksu'nun "Ebussuûd Efendi'nin Cezâî Fetvâları"<sup>179</sup> başlığı altında hazırladığı doktora tezi. Bu çalışma Ebussuûd Efendi'nin ceza hukuku ile ilgili fetvâlarıyla sınırlıdır.
3. Abdullah Demir, "Ebussuûd Efendi ve Osmanlı Hukukundaki Yeri" adlı doktora tezinde söz konusu fetvaları konu edinmiştir.<sup>180</sup> Demir bu çalış-

176 Kâtip Çelebî, *Keşfüzzunun*, c. II, 1219.

177 Atâî, *Hadâik*, c. II, s. 451.

178 İstanbul, 1983.

179 Zahid Aksu, *Le Şeyhülislâm Ebussuud Efendi et Ses Fatwa's en Droit*, Pancl, 1971.

180 "Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri", Doktora tezi, İstanbul: M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

masında, arazi ve vergi hukuku, yargılama hukuku ve vakıf kurumu konularını hukuk tarihi kaynakları, Ebussuûd Efendi'nin fetvâları, ma'rûzâtı, kanunnâmesi ve ilgili risâlelerinden istifade ederek incelemiştir.

4. Friedrich Selle'nin hazırladığı "*Prozessrecht des XVI. Jahrhunderts Im Osmanischen Reich*"<sup>181</sup> başlıklı doktora tezi ise, hemen hemen bütünüyle Ebussuûd Efendi fetvâlarına istinaden hazırlanmıştır.
5. Colin Imber, *Ebussuûd The Islamic Legal Tradition*<sup>182</sup> adlı eserinde Ebussuûd Efendi fetvâlarının Veli b. Yusuf derlemesi ve Ertuğrul Düzdağ neşri ile Kânûn-i Cedîd'in *Millî Tetebbular Mecmûası* neşrini esas almıştır. Colin Imber'in bu eseri, vatandaşlık, vakıf, aile hukuku [talak] ve ceza hukukunun bazı konularıyla sınırlı olmuştur. Colin Imber'in bu çalışması, Murtezâ Bedir tarafından tercüme edilmiş,<sup>183</sup> Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın tarafından da hakkında bir değerlendirme kaleme alınmıştır.<sup>184</sup>
6. Ebussuûd Efendi'nin İltizam ile ilgili fetvâları, Kürşad Urungu Akpınar tarafından Yüksek Lisans tezine konu edinilmiştir.<sup>185</sup>
7. Yargı hukukunda İspat ve Şehâdet ile fetvâları, M. Tayyib Gökbilgin tarafından *Ebussuûd Fetvâlarında ve XVI. Asır Şer'iyye Sicillâtında İspat ve Şehâdet*<sup>186</sup> başlığı ile değerlendirilmiştir.

### 3. Kenar ya da Metin Kayıtlar

Bunlar, "ketebehu Ebussuûd" ya da "Ketebehu Ebussuûd min hattihî" şeklinde, mecmûaların kenar notlarında, doğrudan nakil ya da metinde yer alan bir meseleye delil olmak üzere kaydedilen fetvâlardır. Yazma eser kütüphanelerindeki fetvâ mecmûaları, bu çeşit fetvâ kayıtları açısından, incelenmesi gereken önemli kaynaklardır. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad, Ef. No: 1068'de yer alan Fetâvâ-yı Alî Efendi ile Esad Ef. 924 numarada Nücûmu'l-Fetâvâ adıyla kayıtlı fetvâ mecmûası bu tip mecmûalardandır.

### 4. Fıkıh-Fetvâ, Ma'rûzât, Kanunnâme ve Tarih Kaynaklarındaki Atıflar

Fetvâlarını nakleden ve fetvâ formatıyla yakından ilgisi bulunan önemli kaynaklardan birisi de ma'rûzât ve kanunnâmelerdir.

Önceden de ifade edildiği gibi, ma'rûzâtlar, bilinen fetvâ formatından nispeten farklı metinlerdir. Ancak, ma'rûzât nüshalarında, ma'rûzât formatına uy-

181 Weisbaden, 1962.

182 Edinburg, 1997.

183 *Şer'iattan Kanuna, Ebussuûd ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, trc.: Murteza Bedir, İstanbul, 2004.

184 M. Akif Aydın, "Colin Imber, Ebussuûd: The Islamic Legal Tradition...", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2000, sy. 20.

185 Kürşad Urungu Akpınar, "Osmanlı Şeyhülislâm Fetvâlarında İltizâm", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

186 *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1960, c. III, sy. 1-2, s. 117-132.

mayan, dolayısıyla ma'rûzât metni olmaktan çok, fetvâ metni olduğu anlaşılan birçok meseleye de rastlanmaktadır. Bu da, ma'rûzâtları, fetvâ araştırmasında önemli hale getirmektedir.

Esasen vergi ve toprak hukukunu düzenleyen kanunnâmeler de, ma'rûzât-lar gibi fetvâ formatından nispeten farklı metinler olmakla birlikte, ma'rûzât nüshalarında görülen özelliklerinden dolayı bunlar da fetvâ kaynakları arasında sayılmalıdır.

Kanuni dönemi sosyal, siyasal, iktisadî, dinî, kültürel vb. konularından söz eden hemen bütün tarih kaynaklarında Ebussuûd Efendi'ye bir atıfta bulunulmuş, bu atıflar genelde onun fetvâları bağlamında olmuştur. Örneğin Kıbrıs'ın fethi<sup>187</sup> ve XVI. asır tasavvuf tarihinden söz eden hemen bütün kaynaklarda<sup>188</sup> Ebussuûd Efendi'nin fetvâlarına atıflarda bulunulmaktadır. Bu bakımdan tarih kaynakları da Ebussuûd Efendi fetvâları açısından birer kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Fıkıh metinlerine gelince, Ebussuûd Efendi kendi dönemi başta olmak üzere, sonraki fıkıhçılar tarafından da ciddiye alınmış, fetvâları değerlendirmelere tabi tutulmuş ve kendisine atıflar yapılmıştır. Örneğin, vakıfla ilgili bir fetvâsını<sup>189</sup> Kınalızâde Ali Efendi eleştirmiş, Şah Efendi ise savunmuştur.<sup>190</sup> Bedel hac ile ilgili bir fetvâsına Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi bir reddiyye<sup>191</sup> kaleme almıştır. Ebussuûd Efendi'nin fetvâları ve fikhî görüşleriyle en fazla ilgilenen şahsiyetin İmam Birgivi olduğu görülmektedir. Nitekim o, Padişah vasiyyetinin tenfizi ile fakirlere vakıf konusunda verdiği fetvalar,<sup>192</sup> Kanuni ve anesinin Ravza-i Mutahhara'ya vakfettikleri kıymetli eşya;<sup>193</sup> para vakıfları ve dinî ibadetlerin ücretle yapılması ile ilgili reddiyeleri,<sup>194</sup> teğannî konusu ile ilgili yazışması<sup>195</sup> ve diğer eser ve reddiyeleri ile<sup>196</sup> Ebussuûd Efendi'yi adeta bir gölge gibi izlemiştir.

Ebussuûd Efendi, vefatından sonra da tartışmalara konu olduğu gibi, kaynak olmaya da devam etmiştir. Özellikle Osmanlı fetvâ makamında mürâcaat

187 Örnek olarak bkz.: Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 466-467; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, tz., c. IV, s. 7 8.

188 Örnek olarak bkz.: Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, s. 348-354; Necdet Yılmaz, "XVII. Asır'da Anadolu'da Tasavvuf", Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 412-416.

189 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef, 3713, vr. 71b.

190 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef, 3713, 71b-72a.

191 *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3756, vr. 60a-77a.

192 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3699, vr. 128a-132a.

193 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1269, vr. 225b-231b. Birgivi'nin bu eseri, Ahmet Turan Arslan tarafından "İmam Birgivi'nin (929-981/1523-1573) Bir Mektubu" başlığı ile yayınlanmıştır. Bkz.: *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1997, sy. 5, s. 61 74.

194 Arslan, *İmam Birgivi: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 56-62.

195 Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 466, vr. 48-49; Hâdimî, *Berika-i Mahmudiyye*, c. I, s. 212.

kaynağı olarak kullanılan çeşitli mecmûalarda, fikhî görüşler arasındaki tartışma ve tercihlerde Ebussuûd Efendi ayrı bir yer işgal etmiştir. Mürettib, müsten-sih ya da eseri mütâlaa edenler tarafından mecmûaların metin ya da kenarlarına konan –ki en yaygın olan kenar not şeklindedir– bu çeşit kayıtların yer aldığı bazı eserler şöyledir: *Fetâvâ-yı Ankaravî*,<sup>197</sup> *Fetâvâ-yı Abdullah*,<sup>198</sup> *Fetâvâ-yı Kadri Efendi*,<sup>199</sup> *Fetâvâ-yı Minkarîzade Yahya Efendi*,<sup>200</sup> *Fetâvâ-yı Adliye*,<sup>201</sup> *Fetâvâ-yı Ali Efendi*,<sup>202</sup> *Fetâvâ-yı Atâullah*,<sup>203</sup> *Mecmûa-yı Şerife*,<sup>204</sup> *Mecmûatü'l-Fetâvâ*,<sup>205</sup> *Cerîde-i İlmîye*.<sup>206</sup>

196 İmam Birgivi'nin sorup Ebussuûd Efendi'nin cevaplamadığı diğer bazı konular için bkz.: *Be-yân u sûretü fetvâ li Mehmed Çelebi b. Pir Ali el Müderris fî Dâri'l Hadîs fî Kasabat i Birgî ile'l Müftî Ebissuûd ve hüve lâ yücühülü*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 915, vr. 40b-41a.

197 Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi (ö. 1099/1687) tarafından derlenmiştir. Fetvâ kaynakları, fikhî metin ve şerhlerinden fetvâda kaynak olmak üzere hazırlanmış bir eserdir. Bu eserin bir çok nüshasında mürettepler, Ankaravî'nin derlediği meseleler hakkında tahliller yapmış, Osmanlı müftüleri tarafından tercih edilen fetvâlara özel olarak işaret etmişlerdir ki, Ebussuûd Efendi'nin fetvâları ile mukayese, bunlar arasında özel bir yere sahiptir. Bu *Mecmûanın* nüshalarında, Ebussuûd Efendi'ye yer verdiği tespit edilenlerden bazıları ve varak numaraları şöyledir: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Ef. 134, vr. 340a; Fatih, no: 235B, vr. 10b, 24b, 66b, 77a, 97a, 135b, 153a, 153b, 191b, 214a, 251a, 257b, 301a, 301b, 356a, 364b, 373a, 394b, 395a, 398b, 398b, 400a, 400a, 402a, 403b, 404b, 404b, 442a; H. Hüsnü paşa, no: 343, vr. 11a, 18a, 33a, 38b, 25b, 47b, 60a, 64b, 69b, 71a, 72b, 92a, 99b, 115a, 117a, 127a, 134b, 135b, 186a, 357a, 385a, 439a b; H. Hüsnü Paşa, no: 439, vr. 34a b, 63b, 67a, 83a, 86b, 106a, 123a, 142b, 145a, 163a, 163a, 325a, 343a b, 348a, 366b, 367a, 379a, 410b, 431a, 455b, 468b, 502b, 510a, 525b; Hacı Beşir Ağa, no: 315, vr. 74a, 76a, 95a, 110b, 111a, 120a, 138b, 155b, 176a, 192a, 237a, 268b, 290a, 316, 316, 316, 316, 316, 358a, 374b, 376b, 376a, 395b, 444a, 487a; Hacı Beşir Ağa, no: 316, vr. 18b, 50a, 73a, 79a, 81a, 100a, 156a, 125a, 105a, 116a, 130a, 263a, 269a, 271b, 307b, 315a b, 329b, 332b, 340a, 364a, 439a; Hacı Beşir Ağa, no: 343, vr. 81a, 92a, 316, vr. 58a; Hamidiye, no: 591, vr. 56a, 60a, 62a, 78b, 82b, 82b, 94b, 100b, 114b, 124a, 141b, 148b, 155b, 156a, 281b, 291a, 296b, 302b, 313a, 313b, 319a, 332a, 335a, 350b, 354b, 358a, 374b, 383b, 390a, 4321a, 18a, 422b, 437a; Hamidiye, no: 592, vr. 350b; Hamidiye, no: 592, vr. 292a; Yazma Bağışlar, no: 686, vr. 61a, 67b, 165b, 521a; Hamidiye, no: 592, vr. 8a, 65a, 67b, 82b, 89b, 91b, 210a, 228a, 296a, 298a, 316a, 353b, 358a; Yazma Bağışlar, no: 686, vr. 35a, 66b, 102a, 107b, 140b, 150b, 165b, 169a, 176a, 175b, 184b, 217a, 324b, 326b, 347b, 364a, 391b, 398b, 447a, 474b, 480a, 486a, 486a, 487b, 524b, 526a, 526a, 526a, 542a, 546a.

198 Fervâlar hakkında değerlendirmelerin yer aldığı bu eserin müellif ve müstensihî hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Bayezid, Veliyyüddin, no: 1502, vr. 51b.

199 Abdulkadir b. Yusuf el Kâdiri (öl. 1085/1674) tarafından, fetvâde el kitabı olmak üzere, fikhî kaynaklarından derlenerek hazırlanmış bir eserdir. *Vakâatü'l-Müftin* olarak meşhurdur. Süleymaniye Kütüphanesi, İkm. no: 417, vr. 47a.

200 Atâullah Muhammed Hızır tarafından Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahya Efendi (ö. 1088/1677)'nin fetvâlarını derlemek üzere hazırlanmış bir eserdir. Fetvâların yanında, fikhî kaynaklarından nakillerde de bulunulmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2129, vr. 153b; Şehit Ali Paşa, no: 1055, vr. 14a.

201 Resul b. Salih el Aydıni (ö. 978/1570) tarafından yargıda el kitabı olmak üzere, fikhî ve fetvâ kaynaklarından derlenerek hazırlanmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, no: 1043, vr. 156b, 155a, 118a.

202 Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1040/1630)'nin fetvâlarının derlenmesinden oluşmuş bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no: 2389, vr. 47b, 71a; Hamidiye, 603, vr. 48b, 99b, 150a, 204a, 226a; Hamidiye, no: 609, vr. 37b, 85b, 168b.

Fıkıh kaynaklarında da tenkit, tercih ya da kaynak olarak Ebussuûd Efendi'nin fetvâlarına müracaat edildiği görülmektedir. Örneğin, Dâmâd adıyla meşhur Şehzâde Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman (ö. 1078/1667)'in, İbrahim Halebî (ö. 956/1549)'nin *Mülteka'l-Ebhur* adlı eserine yazdığı şerhi olan *Mecmau'l-Enhur*'da Ebussuûd Efendi'nin *Ma'rûzât*'ına atıfta bulunduğu<sup>207</sup> gibi, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) *Hâşiyet-ü Reddi'l-Muhtâr*'ının bir çok yerinde,<sup>208</sup> Ali Haydar Efendi (ö. 1355/1936) *Mecelle* şerhi olan *Dürerü'l-Hükkâm*'in<sup>209</sup> ana kaynakları arasında yer almıştır.

## B. Ma'rûzât

Esasen Türkçe bir tabir olan "Ma'rûzât" kelimesi, Türkçe'de "Mevki veya yaş bakımından büyük birine bildirilen, sunulan şeyler, dilek ve bilgi"<sup>210</sup> manasına geldiği gibi, Osmanlı döneminde, Tanzimat'tan sonra, Sadrazamlar tarafından Mabeyn'e yazılan arizalar [kağıtlar] ile ilgili özel bir tabir haline gelmiştir.<sup>211</sup> Tanzimat öncesinde ise, ma'rûzât metinlerinin mukaddimesinden anlaşıldığına göre Şeyhülislâmlar tarafından, Padişaha sunularak onaylatırılan fetvâlar için kullanılmıştır.<sup>212</sup>

Başta ma'rûzât metinlerinin dîbâceleri olmak üzere ilgili kaynaklarda yer alan bilgilere göre, ma'rûzâtların ortaya çıkışının temel sebebi, fiilî uygulamada, uygulanan mezhep içerisindeki farklı görüşlerin çeşitli kesimlerde tartışmalara konu olmasıdır. Şeyhülislâmlık bu tartışmalara son verebilmek ve hukukî prob-

203 Atâullah Muhammed (ö. ?) tarafından fetvâda el kitabı olmak üzere, fıkıh kaynaklarından derlenerek hazırlanmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, no: 594, vr. 100b, 101a, 112a, 120a, 126a, 129b, 131a, 132a, 147b, 169b, 197a, 209a, 267b, 272a, 288b, 365a, 373a, 433a, 435a, 519a, 524b, 532a, 537b, 569b; Hamidiye, no: 599, Vr. 12a, 18a, 90a, 170a, 253a, 264a, 265a, 332a, 382b, 447a, 451a, 455a.

204 Muhammed b. Ahmed el Üsküdüârî (ö.?) tarafından 1137/1724 tarihinde istinsah edilmiş, fıkıh kaynaklarından derleme, fetvâda el kitabı olarak hazırlanmış bir mecmûadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no: 2359, vr. 68b, 69a, 86b, 98b, 112a, 115a, 119a, 129b, 130a, 151b, 168a, 168b, 318b, 362a, 368a, 370b, 392b, 393a, 413a, 437b, 493b, 498b, 499a, 499a, 501b, 517a.

205 Müellif ve müstensihî tespit edilemeyen ve 1175/1761 yılında istinsah edilen, Türkçe, imzasız fetvâ derlemelerinden oluşmuş bir fetvâ mecmûasıdır. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2390, vr. 115a.

206 *Ceride-i İlmîyye*, c. I, s. 437.

207 *Mecmau'l-Enhur*, İstanbul, 1070, c. I, s. 618.

208 *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr*. Örnek olarak bkz.: c. I, s. 536; c. III, 19; c. IV, s. 215 ve 420; c. V, s. 206; c. VI, s. 141; c. VII, s. 190; c. VIII, s. 24 vd.

209 İstanbul, 1330.

210 Heyet, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2002, c. III, s. 1908.

211 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, c. II, s. 410.

212 Örnek olarak bk., *Fetâvâ-yı Ali Efendi Maa'n-Nukûl*, Millet Ktp. Ali Emiri, Şry. 104, vr. 122a; *Fetâvâ-yı Yahyâ b. Zekeriyâ b. Bayram*, Millet Ktp. Ali Emiri, Şry. 87, vr. 527a; *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3809, vr. 130a-132a (sene: 957, altı madde).

lemlere sağlıklı bir çözüm bulmak için fetvalar arasından tercihte bulunup, tez-kire<sup>213</sup> ile Padişah,<sup>214</sup> Dîvân-ı Âlî,<sup>215</sup> Dîvân-ı Hümâyûn'a<sup>216</sup> arz edip, Padişahın onayını alarak, ilgili makamlara gönderme yöntemini uygulamıştır.<sup>217</sup> Bu dîbâ-celerde, Baysun'un, ma'rûzâtların Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile yazıldığı<sup>218</sup> şeklindeki tespitini doğrulayacak herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Ma'rûzâtların temel özelliği, fetvâ metninin içerisinde Padişah'a sunuldu-ğunu ifade eden "Atebe-i Ulyâ'ya arz olundu", "i'lâm olundu", "zîkr olundu" ya da "(...) ferman sâdır oldu" gibi tabirlerin bulunmasıdır. Bu temel özellik dik-kate alındığında, bu özelliği taşıyıp da ma'rûzât metinlerinin dışında yer alan meselelerin de ma'rûzât maddelerinden sayılması gerekmektedir. Toprak hu-kuku ve vergilerle ilgili meseleleri kapsayan mecmûalar, bu prensibin dışındadır. Çünkü bu gibi meseleler özel olarak kânunnâme başlığı altında toplanmış-tır. Böyle olunca, ma'rûzât metinlerinde yer aldığı halde, bu özelliği taşımayan maddelerin ma'rûzât'dan sayılmaması gerekmektedir.

Ma'rûzâtların ana konularını, nüshalar arasında farklılık arz etmekle bera-ber, genelde namaz, zekat, nikah, cihad, âbık, mefkûd, vakf, bey', edebü'l-kâdî, şehâdet, da'vâ, gasb, kısmet, icâre, şettâ [İstanbul'un fethi ve kiliseler ile med-reselerdeki ders ücretleri] konularının oluşturduğu görülmektedir.

Ma'rûzâtlar, müstakil metinler halinde derlendiği gibi, fetvâ mecmûaları ve kânunnâmelerde<sup>219</sup> da dağınık halde nakledilmiştir. Fetvâ mecmûalarında ol-duğu rahatça anlaşılabilen bu meseleler, kânunnâmelerde birbirinden ayır-tedilemeyecek kadar girift ve iç içedir.

Başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere, diğer yazma eser kütüphane-lerinde yapılan araştırmada, ma'rûzâtların müellif nüshalarına rastlanmadı. Görülen yazmaların genelinde istinsâh tarihi bulunmamakta, bulunanların ta-rihleri de Ebussuûd döneminden uzak tarihlerden oluşmaktadır. Bunlardan Ebussuûd Efendi'ye en yakın olanlar şunlardır:

Ma'rûzât, Köprülü, III Kısım, 99/1, vr. 1b-16b, istinsâh tarihi: 1086/1675.

Ma'rûzât, Bayezid, Veliyyüddin, 1547/4, vr. 126a-135b, istinsâh tarihi: 1090/1679.

213 *Millî Tettebbular Mecmûası*, s. 342; İÜİFK, no: 01, vr. 92b; BV 1, vr. 69a; Süleymaniye Kütüp-hanesi, Esad Ef. 585, vr. 247a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 892, vr. 287b; YB 1, vr. 4a.

214 *Millî Tettebbular Mecmûası*, s. 342; İÜİFK, no: 01, vr. 92b; BV 1, vr. 69a; Süleymaniye Kütüp-hanesi, Esad Ef. 585, vr. 247a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 892, vr. 287b; YB 1, vr. 4a.

215 *Millî Tettebbular Mecmûası*, s. 343; BV 1; vr. 70a.

216 İÜİFK, Ktp., 01, VR. 93a.

217 *Ma'rûzât-ı Abdullah Efendi*, Bağdatlı Vehbi, 2054, vr. 19b; *Ma'rûzât*, İstanbul Mft. Ktp., 186, vr. 223a.

218 Baysun, "Ebussuûd", *İA*, c. IV, s. 99.

219 Örnek olarak bkz.: *Kanunnâme*, başlık ve giriş yok. (Erâziye müteallik meseleler), Müsten-sih: Ahmed b. Atâullah el Yahyâvî, istinsah tarihi yok, dili Türkçe, Miller Ktp. Ali Emiri, Şry. 468/1, vr. 8a.

Bunların dışında istinsâh tarihleri bulunmamakla birlikte, mukaddime ve serlehvalarında yer alan kayıtlar bakımından önem arz eden diğer nüshalar,

Bayezid, Veliyyüddin, 3216, vr. 70a-73a'da yer alan nüsha. Bu nüshanın mukaddimesi şöyledir: "Hoca Çelebi, "Nizâm-ı âleme evfak olduğuçün hususuna hükm-i şerif inâyet olunub padişah-ı âlempenâh Hoca Çelebi Efendi arz eylediği mesâil sûretidir, zikr olunur, sûret-i evvel budur".

Millet, Ali Emiri, Şry, 337, vr. 2b-5a'da yer alan nüshalardır. Bu nüshanın mukaddimesindeki kayıt da şöyledir: "Merhum ve Mağfûrun leh Ebussuûd Efendi birkaç maddeler ki cevâbları Padişah Hazretlerinin tayinlerine muhtac olmağın arz ettikde Padişah Hazretleri buyurdıkları cevablarıdır ki, bilâ ziyâde velâ noksan nakl olundu."

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi döneminde başlayan bu uygulama sonraki Şeyhülislâmlar tarafından da devam ettirilmiştir. Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi (ö. 1057/1647) imzalı bir fetva<sup>220</sup> ile Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1156/1743)'ye ait olduğu kaydedilen bir ma'rûzât metninde<sup>221</sup> bu husus açıkça ifade edilmiştir. Yazma Bağışlar 4550 numarada kayıtlı olan bir ma'rûzât metninin zahriyyesinde ise Ebussuûd Efendi döneminde kabul edilen ma'rûzât maddelerinden yedi tanesinin yürürlükten kaldırıldığı ifade edilmiştir.<sup>222</sup>

*Milli Tetebbular Mecmûası*'nda<sup>223</sup> eksik bir nüshası neşredilen ma'rûzât'ın tam bir nüshası Almanca tercümesiyle birlikte Poul Horster<sup>224</sup> ve Ahmet Akgündüz<sup>225</sup> tarafından yayımlanmıştır.

Ma'rûzâtların da fetvâlar gibi, Ebussuûd Efendi'den sonra fıkıh ve fetvâ çalışmalarında kaynak olarak müracaat edildiği görülmektedir. Örneğin, el-Haskefi (ö. 1088/1677), *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'ında,<sup>226</sup> İbn Abidin *Hâşiye*'sinde<sup>227</sup> maruzatlara atıflarda buldukları gibi, modern dönem hukuk çalışmalarında da müracaat kaynağı olma özelliğini korumaktadır.<sup>228</sup> Ayrıca, Macmau'l-Fikhi'l-İslâmî'nin 14-19 Şubat 1998 tarihinde akdettiği oturumda, fetvâ kitaplarının güncelleştirilmesi konusu tartışılmış, müzâkere bölümünde Şeyh Abdüssettâr Ebu Gudde, Ebussuûd Efendi'nin Ma'rûzât'ının önemine dikkat çekmiş,<sup>229</sup> 95

220 *Mecmûatü'l-Fıkıh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. no: 949, vr. 41a.

221 *Ma'rûzât-ı Abdullah Efendi*, Bağdath Vehbi, 2054, vr. 19b.

222 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 4550, vr. 1a.

223 *Milli Tetebbular Mecmûası*, c. II, s. 337-348.

224 *Zur Anwendung des islamischen Rechts im 16. Jahrhundert*, Stuttgart, 1935.

225 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, s. 35-37.

226 *Ed-Dürrü'l-Muhtâr*, c. III, s. 20; c. 4, s. 157, 209, 215, 235, 288, 293, 295, 344, 364, 388, 396, 398, 448, 457; c. V, s. 58, 167, 233, 356, 420, 658; c. VI, s. 141, 635, 757.

227 *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr*, c. IV, s. 214, 215, 293, 388.

228 Mahmesânî, *İslam Hukukunun Tedvini*, trc.: İbrahim Kafi Dönmez, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. III, s. 321.

229 *Mecellet-i Macmau'l-Fikhi'l-İslâmî*, 1998, sy. 11, cüz: 2; s. 669.

(11/7) nolu kararında da Ma'rûzât vb. fetvâ mecmûalarının yeniden gün yüzüne çıkarılması konusu kararlaştırılmıştır.<sup>230</sup>

### C. Kanunnâme

Kanunnâme başlığı ile nakledilen fetvaların genelde toprak hukuku ve vergilerle ilgili konulardan oluştuğu görülmektedir. Peçevî, Ebussuûd Efendi'nin toprak sorunlarına ilişkin fetvaları ile herkesin karşılaştığı güçlükleri çözdüğünü kaydetmiştir.<sup>231</sup> Peçevî, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin Kanunnâme'sinden söz ederken kanunnâmelerin Ruûs kaleminde saklandığını kaydeder.<sup>232</sup>

Demir, Padişahlara ait Kanunnâmeler ile şeyhülislâmların hazırladıkları fetvâ formatındaki kanunnâmeler arasındaki farka dikkat çektikten sonra, Ebussuûd Efendi'nin Budin,<sup>233</sup> Üsküp ve Selânik<sup>234</sup> ile ilgili kanunnâmeleri hakkında bilgi vermektedir.<sup>235</sup> Özellikle Rumeli toprakları<sup>236</sup> ve hangi bölge ile ilgili olduğu ifade edilmeksizin, öşür ve haraç arazisi ile ilgili fevâların<sup>237</sup> yanında, *Arâzi-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvâlar, Kânunnâme, Kânûnu'l-Muâmelât* olarak da anılan metinlerin bazıları Prof. Dr. Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir.<sup>238</sup>

Kanunnâme denilince daha çok Ebussuûd Efendi gündeme gelmesine karşın, kanunnâme metinlerinde farklı Şeyhülislâm ve müftülerin imzalarının bulunması, bu uygulamanın Osmanlı Devleti'nin diğer devirlerinde de uygulandığını ve bir gelenek halini aldığını göstermektedir.<sup>239</sup>

Kanunnâmeler hususunda da, fetvâlar gibi, özel olarak derleme çalışması yapıldığı görülmektedir. Kanunnâmeler, kendilerinden sonraki dönemler için de kaynak olma özelliği taşımışlardır.<sup>240</sup> Nitekim Pîr Mehmed Efendi b. Hasan el-Üskübî, bu çeşit fetvâları derlemiş ve "Kavânîn-i Osmaniyede işbu risâle-yi cem edüb" ifadesinden sonra eserine *Zahîru'l-kudât* adını verdiğini kaydetmiştir.<sup>241</sup>

230 *Mecellet-ü Macmai'l-Fikhi'l-İslâmî*, 1998, sy. 11, cüz: 2; s. 694.

231 Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 57.

232 Peçevî, *Tarih*, c. I, s. 46.

233 Millet Ktp., Ali Emiri, Şry, 468/1, vr. 1a 43b.

234 Millet, Ali Emiri, Şry, 80/2, vr. 278a 292a. Mukaddime eserin, Sultan Selim b. Süleyman zamanında yazıldığı ifade edilmiş.

235 Demir, *Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri*, s. 219-230.

236 Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvaları*, s. 167; *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3341, vr. 166a; 3729, vr. 120b-121a.

237 Velî I, vr. 30a b; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3341, vr. 168b, 170b; 3762, vr. 5a; 3729, vr. 121a; Hazerfan Hüseyin Çelebi, *Telhîsu'l-Beyan*, s. 108-111.

238 Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri*, c. IV, s. 78-91.

239 Millet Ktp. Ali Emiri, Şry., 468/1, vr. 1a 43b; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 277, 1a 48b.

240 Meşreb Efendi Hafidi, *Câmiu'l-İcâretein*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 614, vr. 49a, 79b (kenar kayıt), 100a; İbn Abidin, *Hâşiye*, c. V, s. 420.

241 *Kânûn-ı Üskübî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 106, vr. 113b.

Kütüphane kayıtlarında rastlanan en eski kanunnâme metinlerinden bazıları şöyledir:

Kanunname, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdâî, 760, vr. 1b-49a. İstinsâh tarihi: 1084/1673.

Kanunname, Köprülü, III. Kısım, 99/1, vr. 1b-16b. İstinsâh tarihi: 1086/1675.

Kanunname, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 816/3, vr. 34b-70b. İstinsâh tarihi: 1107/1695.

Kanunname, Atıf Ef., 1163/4, vr. 58b-86a. İstinsâh tarihi: 1136/1723.

Kanunname, Millet, Şry. 135/2, vr. 49b-63a. İstinsâh tarihi: 1140/1727.

Bu kayıtlar, Kanunnâmelerin çok sonraki dönemlerde derlendiği gibi bir izlenim oluştursa da, metinlerde geçen çeşitli kanun maddelerinin Ebussuûd Efendi gibi, eski dönem müftülerinin fetvâlarının arasında da geçmesi,<sup>242</sup> bunların ilk zamanlarda fetvâ metni şeklinde değerlendirildiği, kanun maddesi halinde ele alınışının ise daha sonraları ortaya çıktığına işaret olabilir.

## V. Bibliyografya

Esasen Ebussuûd Efendi'nin hayatına biyografi, bibliyografya, Osmanlı siyasi, iktisadî, hukuk, kültür, sosyal ve özellikle de tasavvuf tarihinden söz eden hemen bütün kaynaklarda rastlamak mümkündür. Yine bunların yanında Fıkıh ve Tefsir kaynaklarında da Ebussuûd Efendi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Özellikle de Hanefî alimlerinin biyografilerinden söz eden hemen bütün kaynaklarda Ebussuûd Efendi'ye özel olarak yer verildiği görülmektedir.

## Genel Bibliyografya

### Kitaplar

*Mecmûa*; Süleymaniye Kütüphanesi, Eşad Ef., 3335, vr. 130a; 3790, vr. 99b; 1017, vr. 6b; 3752, vr. 14a.

Agar, Mehmet Emin; *Ebussuûd Efendi'ye Atfedilen Bir Baytarnâme*, İstanbul, tz.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1990, c. I; 1992, c. IV ve V; 1993, c. VI.

Akgündüz, Murat; *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, İstanbul, 2002.

Albayrak, Sadık; *Budîn Kanunnâmesi*, İstanbul, tz.

Altunsu, Abdülkadir; *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara, 1972.

Arabul, Muzaffer; *Duânâme*, İstanbul, 1978.

242 Örnek olarak bkz.: Düздаğ, *Ebussuûd Efendi Fetvaları*, s. 167; Velî b. Yusuf, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Mft. Ktp., 178, vr. 30a-b *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3341, vr. 166a, 168b, 170b; 3729, vr. 120b-121a.

- Atsız; *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, İstanbul, 1967.
- Ayaşlı, Münevver; *XIX. Asır Teşrin-i Sâni ve Ötesi Kıbrıs ve Fetvâsı*, İstanbul, 1971.
- Aydemir, Abdullah; *Ebussuûd Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- Çizakça, Murat; *Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul, 1993.
- Ertan, Veli; *Meşhur Şeyhülislâmlar*, İstanbul, 1969.
- Ettore, Rossi; "*Çelebi*" *Kelimesi Hakkında Ebussuûd'a Atfedilen Bir Fetvâ*, Ankara, 1954.
- Ebussuûd; *Ahvâl-i kıyâmet*, Kayseri Raşit Ef. Ktp., no: 685, vr. 9a-17b.
- Ebussuûd; *Akâid*, Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehit Müzesi Ktp., 13242.
- Ebussuûd; *Baytarnâme*, Mehmet Emin Agar, (nşr.), *Ebussuûd Efendi'ye Atfedilen Bir Baytarnâme*, İstanbul, t.z.
- Ebussuûd; *Bey' hücceti*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 52b-53a.
- Ebussuûd; *Beyân-u sûret-i fetvâ li Mehmed Çelebi b. Pîr Ali el-Müderriş fi Dâri'l-Hadîs fi Kasabat-i Birgi ile'l-Müftî Ebussuûd ve hüve lâ yücebühü*", Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 915, vr. 40b-41a.
- Ebussuûd; *Bidâatü'l-kâdi fi's-sukûk / Sınâatü'l-kâdi / Kitâbu's-sak*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3711, vr. 30-39; Giresun, 3648, vr. 186b-196b; Atıf Efendi, 2582, vr. 21a-28a
- Ebussuûd; *Duânâme / Risale fi'l-ed'iyyeti'l-me'sûra*, Mecmûa-i Da'avât, İstanbul, 1341.
- Ebussuûd; *ed-Dürrü'l-manzûm ve'l-cevâhiru'l-meknûn*, İ. Ü. Merkez Ktp. Arapça, no: 1974.
- Ebussuûd; *Fetâvâ Ebussuûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Sultan Ahmed, no: 95, (istinsâh tarihi: 997/1588); Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1028 (istinsâh tarihi: 996/1587), Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, no: 1114, (istinsâh tarihi: 994/1585); Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 241, (istinsâh tarihi: 988/1580); Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 223, (istinsâh tarihi: 983/1575); *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İst. Mft. Ktp., 178.
- Ebussuûd; *Fetâvâ*. (Şukkalâr), Şehid Ali Paşa, 1072, 2867 ve 2868; Fatih, 2349 ve 2419.
- Ebussuûd; *Fetvâ katiplerine tenbih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef, 1017, vr. 95b-96b.
- Ebussuûd; *Gamazâtü'l-melih fi evvel-i Kasri'l-Âm mine't-Telvih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 37b-40b.
- Ebussuûd; *Hasmü'l-hilâf fi'l-mesh-i ale'l-hifâf / Risâle-i şerîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2795, vr. 95b-97b.
- Ebussuûd; *Haşiye ale'l-Hidâye / Ta'lîka ale'l-Hidâye*, Laleli, 876, vr. 67b-196b.
- Ebussuûd; *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5374, vr. 146a-154b.
- Ebussuûd; *Havâşi alâ Şerhi'l-Hidâye li Ekmeleddin el-Baberti.*, Hacı Selim Ağa, 299.
- Ebussuûd; *Itknâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 53a.
- Ebussuûd; *İbretümâ*, Milli Kütüphane, Yz. A 2320/A, vr. 46b-48b.
- Ebussuûd; *İcâzetnâme*, (Abdurrahman b. Cemâlül'millet-i ve'd-Din / Cemalüddin el-Merzifonî) (ö. 971/1563), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3441, vr. 240b-241a.
- Ebussuûd; *İrşadiü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk.: Abdullatif Abdurrahman, Beyrut, 1999.
- Ebussuûd; *Kanunnâme*, Atıf Ef., 1163/4, vr. 58b-86a, (istinsâh tarihi: 1136/1723); Köprülü, III. Kısım, 99/1, vr. 1b-16b, (istinsâh tarihi: 1086/1675); Millet, Şry. 135/2, vr.

- 49b-63a, (istinsâh tarihi: 1140/1727); Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde Hüsameddin, no: 204, (istinsâh tarihi: 957/1550); Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdâî, 760, vr. 1b-49a, (istinsâh tarihi: 1084/1673); Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 816/3, vr. 34b-70b, (istinsâh tarihi: 1107/1695).
- Ebussuûd; *Kasîde fî medhi el-Allame Ebussuûd el-Müftri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3787, vr. 160b-162b
- Ebussuûd; *Kasîde fî risâi's-Sultan Süleyman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3507/2; Hacı Beşir Ağa, 676/3.
- Ebussuûd; *Kasîde-i mîmiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3725; Şehit Ali Paşa, 1390/11.
- Ebussuûd; *el-Kasidetü'l-Arabîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3741/9; Halet Ef. 799/29.
- Ebussuûd; *el-Kavlî'l-vasit beyne'l-ifrât-i ve't-tefrît / Risâletün fî ihtimâm-i emriddîn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 615, vr. 107b-110a.
- Ebussuûd; *Kelimât alâ Şerhi'l-Hidâye*. Bayezid Devlet Kütüphanesi, 8025, vr. 20-155.
- Ebussuûd; *Lübbü'l-ahzâb li cem'i'l-ihvân ve'l-ahbâb*. nşr: Sadık Vıcdâni Ebu Rıdvân (Karıyıcıoğlu), İstanbul, tz.
- Ebussuûd; *Marûzât*: Bayezid, Veliyyüddin, 1547/4, vr. 126a-135b, (istinsâh tarihi: 1090/1679); 3216, vr. 70a-73a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 103; 892, vr. 285b-289b; 3425, vr. 182b-183a; 3487, 74a; 3715; 85b; 3809, 137a-141a; 585, 225b-233b; 952, 286a; 3612, 272b-278b; Bağdatlı Vehbî, 569, vr. 65b-79a; 551, 41b-122a; Yazma Bağışlar, 4550, 1b-8b; Köprülü Ktp. 3/99, vr. 1b-17b; 99/1, vr. 1b-16b, (istinsâh tarihi: 1086/1675); Milli Tetebbular Mecmuası, İstanbul, tz., s. 337-348; İst. Üniv. İlh. Fkt. Ktp. 01, vr. 88b-98b; Selçuk Üniv. İlh. Fkt. Ktp. 1762, vr. 1b-17a; Millet, Ali Emiri, Şry, 337, vr. 2b-5a.
- Ebussuûd; *Meâkidü't-tarrâf fî ewel-i sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf / Risâletün müteallikatün ale'l-Keşşâf fî sûreti'l-Feth*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5374, vr. 146a-154b. (İstinsâh tarihi 975.)
- Ebussuûd; *Mektuplar*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 32b, 53b, 74b, 170a; 3752, vr. 108a, 116b, 147b-148a; 3335, vr. 56a; 3341, vr. 164; 3751, vr. 125b-126a; 3857, vr. 102a; 933, vr. 74b-75a; 3784, vr. 33a-34a; 3713, vr. 191b-192b.
- Ebussuûd; *Mes'elelerin müteallikatün bi'l-kazâ-i beyne'l-ibâd*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3809, vr. 181b-182b.
- Ebussuûd; *Mevkifü'l-ukûl fî vakfi'l-menkûl*. (Kâtip Çelebî, *Keşfuzzunûn*, c. II, 1910)
- Ebussuûd; *Münşeât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3291.
- Ebussuûd; *Nasihatu*, Mecmûâtü'r-Resâil, Sadberk Hanım Müzesi Yazma Eser Kataloğu, Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Yaz., 18, vr. 31a-33b.
- Ebussuûd; *Nevâkibi'l-enzâr fî evâil-i Kitâbi'l-Menâr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbî, 2035, vr. 31b-37a.
- Ebussuûd; *er-Radd-ü alâ fetâvâ Birgivî*. Antalya-Akseki, no: 852, vr. 97b-112b.
- Ebussuûd; *Risâle der beyân-i ayyârât*. Antalya-Akseki, 255, vr. 225b-229b.
- Ebussuûd; *Risâle fî bey'i'l-bâtıl ve'l-vakfi'l-lâzım*. Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 226, vr. 269a-270a.
- Ebussuûd; *Risâle fî beyân-i kat'i'l-ilm*. (Zirikli, *el-A'lâm*, V, s. 59)
- Ebussuûd; *Risâle fî fikh*. Atıf Ef., 2831, vr. 89-116.

- Ebussuûd; *Risâle fî hakk-i deverân-ı sofîye*, Hacı Selim Ağa, Nurbanu, 153.
- Ebussuûd; *Risale fî tashîhi'l-elfâzil-mütedâvile beyne'n-nas / Galatâtü'l-avâm / Sakatâtü'l-avâm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 1865.
- Ebussuûd; *Risâle fî vakfî't-tavâhîn ale'l-erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 376/4, vr. 155-165.
- Ebussuûd; *Risale fî'l-mesh-i ale'l-huffeyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 936, vr. 1b-21a.
- Ebussuûd; *Risâle fî't-teğanni*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 466, vr. 48-49.
- Ebussuûd; *Risâle müteallika bi bahsi'l-izâfe fî Kâfiyeti'bnî'l-Hâcib*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3675, vr. 1157a-159b.
- Ebussuûd; *Risâle-i bezirgan*. Adana İlk Halk Kütüphanesi, 639, vr. 80b-91b.
- Ebussuûd; *Risâle-i Ebissuûd / Mes'eletü'l-Kaza ve'l-Kader, li'l-Mevlâ Hoca Çelebî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3772, vr. 246a-248b; 3809, vr., 178b-181a.
- Ebussuûd; *Risâle-i imâniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hayri, Hoca Abdullah, 187.
- Ebussuûd; *Risâle-i tahkikiyye-i Hazret-i Seyyid Sinan*. Milli Kütüphane, Yz. A3316, vr. 57.
- Ebussuûd; *er-Risâletü'l-habîbiyye fî's-şehâdeti'l-hasbiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma bağışlar, 2009.
- Ebussuûd; *Risâletü'l-îrâbi'l-erbaa*. Antalya-Elmalı, 2814, vr. 173b-175b.
- Ebussuûd; *Risâletü'l-îmtihân*, Antalya-Elmalı, 2568.
- Ebussuûd; *Risâletü'l-iştikâkiyye*, Antalya-Elmalı, 2759, vr. 155b-167b.
- Ebussuûd; *Hâşiye alâ evâil-i Kitâbi's-Siyer mine'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1460, vr. 153b-156a.
- Ebussuûd; *Risâletün fî'l-benci ve'l-haşîş-i ve tahrîmuhumâ*, (Şahhât Muhammed Abdurrahman, "Min a'lâmî't-tefsîri'l-beyânî Ebussuûd el-İmâdî, hayâtuhû, menhecuhû fî't-tefsîr", *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire, 1984, yıl: 57, sy. 2, s. 185.)
- Ebussuûd; *Risâletün fî ma'nâ Çeleb*, Atf Ef. 1144, vr. 64a-65b.
- Ebussuûd; *Risâletün fî sakkî's-şâri' (Bidâ'atü'l-kâdi)*, Atf Ef. 2582, vr. 21a-28b.
- Ebussuûd; *Risâletün fî tahkik-i lafz-ı çeleb ve çelebî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Ef. 985.
- Ebussuûd; *Risâletün fî'l-fark-i beyne'l-makâm-i ve'l-mukâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2859, vr. 38a-b.
- Ebussuûd; *Risâletün müteallikatün bi'l-usûl*, Ragıp Paşa, 1460, vr. 152a-154b.
- Ebussuûd; *Risâletün tetealleku bi kavli-sâhibi'l-İnâye fî Kitâbi's-Savm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1197.
- Ebussuûd; *Sapık Mezhepler*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 706, vr. 232b-233a.
- Ebussuûd; *Süknâ ve Girdâr* (Gedik Risâlesi), Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 223, vr. 133b-136a.
- Ebussuûd; *Şerh-u beyt-i "zi deryâ-yı şehâdet"*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1460, vr. 238a-239b.
- Ebussuûd; *Şurûtu's-salât / Tuhfetü'l-musallî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3782, vr. 145b-152b.
- Ebussuûd; *Ta'lika alâ Şehri'l-Hidâye li Ibn-i Kemal*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3767, vr. 25a-25b; Bayezid Devlet Ktp., 8025, vr. 27b-154b.
- Ebussuûd; *Takrizler*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3847, vr. 52a; 3/755, vr. 5a; 3724,

vr. 45a; 520, zahriyye kaydı.

Ebussuûd; *Tefsîr-u esmâ'il-hüsnâ*. Milli Kütüphane. Yz. A 3089/4, 584/1, 2422/2.

Ebussuûd; *Tefsîr-u sûreti'l-Bakara*, (Brockelmann, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. IX, s. 363)

Ebussuûd; *Tefsîr-u sûreti'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 146/3, vr. 6-9; Şehit Ali Paşa, 2725/5, vr. 7-16)

Ebussuûd; *Tefsîr-u sûreti'l-Furkân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1026, vr. 20a-49b.

Ebussuûd; *Tefsîr-u sûreti'l-İhlâs*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2830, vr. 68.

Ebussuûd; *Tefsîr-u sûreti'l-Mülk*, (Brockelmann, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. IX, s. 363)

Ebussuûd; *Tefsîr-u sûreti'l-Mü'minûn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1026/4, vr. 50-83.

Ebussuûd; *Tefsîru'l-Kehf*. (Brockelmann, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, IX, 363)

Ebussuûd; *Tehâfütü'l-emcâd fî evvel-i Kitabi'l-Cihâd*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3767, vr. 25a-25b.

Ebussuûd; *Tühfetü't-tullâh fî'l-münâzara*. (Zirikli, *el-A'lâm.*, V, s. 59; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, IX, s. 364)

Ebussuûd; *el-Urcûze*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3973, vr. 283a-286b.

Ebussuûd; *Vakf-ı nükûd Hüccetleri*. Mecmûa, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 93b-95a; İstinsah tarihi: 944).

Ebussuûd; *Vakfiye*, (977/1569 tarihli), Vakıflar Genel Müdürlüğü: 571. Vakfiye defteri, sh. 266, sıra: 94; (973/1565 tarihli) 633 nolu vakfiye defteri, sh. 286, sıra: 101.

Ebussuûd; *Vakıf hücceti* (Haseki Sultan Vakfıyesi). Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3783, vr. 100b-101a (sene 958).

Gerçek, Selim Nüzhet; *Türk Temaşası, Meddah, Karagöz Oyunu*, İstanbul, 1994.

Gültepe, Necatî; *Ebussuûd Efendi*. İstanbul, 1984.

Gündüz, İrfan; *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1989.

Gündüz, İrfan; *Ebussuûd Efendi Hakkında Methiyeler*, Mecmûa, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 3815, vr. 1a.

Johansen, Baber; *The Islamic Law of Tax and Rent*, Londra: Croom Helm, 1988.

Kayagil, Nureddin; *Açıklamalı Dua Mecmûası (Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi)*, İstanbul, 1977.

*Menâkıbnâme-i Şeyh Muhammed Nasûhî el-Halvetî el-Üsküdarî*, Millet Ktp. Ali Emiri, Şry. 1104/4, vr. 60b).

Müstakimzâde Süleyman Sadedin; *Devhatü'l-Meşâyih*, İstanbul, 1978.

Nâzım Raşîd; "Şeyhülislâm Ebussuûd, Kebîr-ü Müfessiri'l-Kur'ani'l-Kerim fi'l-Karni'l-Âşir", *Âfâku's-Sekâfe ve't-Türâs*, Dubai, 2002, c. IX, sy. 36, s. 29-38.

Nev'îzâde Atâî; *Hadâiku'l-Hakâik*, Abdülkadir Özcan, (haz.), İstanbul, 1989.

Ocak, A. Yaşar; *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1996.

Ocak, A. Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler (XIV.-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK. Yayınları, 1992.

Ocak, A. Yaşar; *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıl)*, İstanbul, 1998.

Öngören, Reşat; *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul, 2003, s. 380-384.

Özcan, Tahsin; *Fetvâlar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul, 2003.

- Refik, Ahmet; *On Altıncı Asırda Rafızilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932.
- Refik, Ahmet; *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, İstanbul, 1997.
- Refik, Ahmet; *X. Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul, 1988.
- Repp, Richard Cooper; *The Müftî of İstanbul*, Oxford, 1986.
- Tuncer, Hadiye Tuncer; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları*, Ankara, 1962.
- Türk Kültüründe İzzet Burakan İskilipli Alimler*, Ankara, 1988.

### Ansiklopedi Maddeleri

- "Ebussuûd"; *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 2003, c. III, s. 239-241.
- Akgündüz, Ahmet; "Ebussuûd", *DİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 365-371.
- Atar, Fahrettin; "Fetvâ", *DİA*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 486-496.
- Barkan, Ö. Lütfî; "Kanunnâme", *İA*, İstanbul, 1993, c. VI, s. 185-196.
- Baysun, M. Câvid; "Ebussuûd Efendi", *İA*, İstanbul, 1993, c. IV, s. 92-99.
- Diyanet, Ali Ekber; "Ebussuûd", *Dâiretü'l-Meârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran, 1372, c. V, s. 519-521.
- İnalçık, Halil; "Kanunnâme", *DİA*, İstanbul, 2001, c. XIV, s. 333-337.
- Kramers, J. H.; "Şeyhülislâm", *İA*, İstanbul, 1993, c. XI, s. 645-646.
- Mardin, Ebu'l-Ulâ; "Fetvâ", *İA*, İstanbul, 1993, c. IV, s. 582-584.
- Mardin, Ebu'l-Ulâ; "Kadı", *İA*, İstanbul, 1993, c. VI, s. 42-46.
- Pakalın, M. Zeki; "Maruzât", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, c. II, s. 410-412.

### Makaleler

- Abu Jaber, K. S.; "The Millet System in the Nineteenth Century Ottoman Empire", *The Muslim World*, 1967, c. XXXVII, sy. 3.
- Akarlı, Engin Deniz; "Colin Imber: Ebussuûd The Islamic Legal Tradition", *Islamic Law and Society*, Haziran, 1999, c. VI, sy. 2.
- Akıncı, Sırrı; "Üç Mezar Taşı, Üç İlim Adanı", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1970, c. VI, sy. 2, s. 76.
- Aksu, Zahit; "Osmanlı Rejimi ve Kanun Tatbikatı Üzerine Birkaç Söz", *EAİFD*, 1979, sy. 3, s. 97-102.
- Algül, Hüseyin; "Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Seferiyle İlgili Fetvâsına Tahlili Bir Bakış", *Türk Kültüründe İzzet Burakan İskilipli Alimler*, Ankara, 1998, s. 304-319.
- Algül, Hüseyin; "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi Cephesi ve Ebussuûd Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, sy. 2, s. 37-42.
- Ali Emiri; "Meşihat-ı İslamiyye Tarihçesi", *İlmiye Salnamesi*, İstanbul, 1334, s. 304-320; *Diyanet İlmî Dergî*, 1963, c. II, sy. 8-9, s. 19-24; sy. 10, s. 19-22; c. III, sy. 11, s. 21-23.
- Altınbaş, Vamık Şükrü; "Fetvâ Eminleri", *Diyanet Dergisi*, 1963-1970, c.II, sy. 10, s. 23-26; sy. 11, s. 24-25; sy. 12, s. 17; c. III, sy. 2-3, s. 61; sy. 4, s. 123; sy. 5, s. 155; sy. 6-7, s. 187; sy. 8-9, s. 220; s. 10-11, s. 251; sy. 12, s. 279; c. IV, sy. 3-4, s. 58; sy. 5-6, s. 93; sy. 7-8, s. 123; sy. 9, s. 158; sy. 10-11; s. 188; c.V, sy. 1-2, s. 28-29; sy. 5, s. 112-113; sy. 10, s. 283-284; c. VI, sy. 3, s. 78; c. VII, sy. 70-71, s. 83-85; sy. 77, s. 252; c. IX, sy.

- 92-93, s. 41-42, sy. 94-95, s. 119; sy. 96-97, s. 187-188; sy. 98-99, s. 253.
- Arı, M. Salih; "Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi", *YÜİFD*, 1994, sy. 1, s. 170-178.
- Arslan, Ahmet Turan; "İmam Birgivi'nin Bir Mektubu", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1997, sy. 9, s. 61-74.
- Ateş, Süleyman; "Ebussuûd Efendi", *Kur'an Mesajı*, 1998, sy. 9, s. 3-13.
- Aydemir, Abdullah; "Ebussuûd Efendi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1973, c. XII, sy. 2, s. 97-104; c. XII, sy. 3, s. 136-144; c. XII, sy. 5, s. 283-295.
- Aydın, M. Akif; "Colin Imber: Ebussuûd The Islamic Legal Tradition...", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2000, sy. 20.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis; "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Be-kir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991.
- Bardağcı, Murat; "Uğruna Tazminat Ödediğimiz Kıbrıs'ı Şarapları İçin Fetva Çıkartıp Almıştık", *Hürriyet*, 22.06.2003.
- Berki, Ali Himmət; "Osmanlı Türklerinde İftâ Makamı", *Diyanet İlmî Dergi*, 1970, c. IX, sy. 102-103; s. 423-427.
- Binatlı, Yusuf Ziya; "Osmanlı Döneminin İktisadi ve Hukuki Bir Müessesesi: Gedikler", *Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Fakültesi Dergisi*, 1980, c. I, sy. 1, s. 1-28.
- Boyacıoğlu, Ramazan; "Tarihi Açından Şeyhülislâmlık, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 1, s. 161-171.
- Cerrahoğlu, İsmail; "Ebussuûd ve Tefsiri", *Diyanet Dergisi*, 1974, c. XIII, sy. 4, s. 195-204.
- Dalkıran, Sayın; "Rafizilerle İlgili Ebussuûd Efendi'ye Nispet Edilen Bir Risâleye Tahlili Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, sy. 25, s. 161-179.
- Develi, Hayati; "Kemalpaşazâde ve Ebussuûd'un Galatât Defterleri", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, 1997, sy. 9, s. 99-125.
- Erünsal, İsmail; "Osmanlı Şeyhülislâmları", *Diyanet İlmî Dergi*, 1972, c. II, sy. 5, s. 316-320.
- Gedikli, Fethi; "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe", *Hak-İş Dergisi*, Ankara, 1999, sy. 51.
- Gedikli, Fethi; "Osmanlı'da İltizâm ve Mukâtaa", *Çerçeve*, İstanbul, 1995.
- Goffman, Daniel; "Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century", *New Perspectives on Turkey*, 1994, sy. 11.
- Gökbilgin, M. Tayyib; "Ebussuûd Fetvâlarında ve 16. Asır Şer'îye Sicillerinde İsbat ve Şehadet", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1959-1960, c. III, sy. 1-2, s. 117-132.
- Güngören, Reşat; "Şeriatın Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1996, c. I, sy. 1.
- Heyd, Uriel; "Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri", trc.: Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları*, 1995, c. IX, sy. 1-3, s. 287-314.
- Heyd, Uriel; "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat", trc.: Selahattin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, sy. 26, s. 633-652.
- Imber, Colin; "Four Letters of Ebussuûd", *el-Mecelletü't-Tarihîyyetü'l-Arabîyye li'd-Dirâsâti'l-Osmâniyye*, 1997, sy. 15-16, s. 177-183.
- İnalçık, Halil; "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devletindeki Şekil-

- lerle Mukâyesesi", *AÜ İFD*, 1959, sy. 1, s. 29-46.
- Inalcık, Halil; "Suleiman The Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, 1969, c. I.
- İpşirli, Mehmet; "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi", *Güneydoğu Araştırmaları Dergisi*, I. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1982, sy. 10-11.
- İpşirli, Mehmet; "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", *IÜ EFTED*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul, 1982, sy. 12.
- İpşirli, Mehmet; *İnsan Hakları ve Sosyal Hayat Açısından Osmanlı Fetvâları*, (Ayrı basım) İstanbul, tz.
- Kaydu, Ekrem; "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *EA-ÜİFD*, 1977, sy. 2, s. 201-222.
- Kazıcı, Ziya; "Osmanlı Şeyhülislâmlık Müessesesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1979, c. XVIII, sy. 5, s. 292-299.
- Kermeli, Eugenia; "Ebussuûd Definitions of Church Vakfs: Teory and Practice in Ottoman Law", *Islamic Law, Teory and Practice*, R. Gleave ve E. Kemreli, (eds.), New York, 1997.
- Kılıcı, Ali; "İskilipdeki Vakıflar ve Ebussuûd Efendi Vakfı", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler*, Ankara, 1988, s. 77-108.
- Mandaville, John E.; "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 1979, sy. 10, s. 289-308.
- Melikoff, Irène; "Kızılbaş Problemi", *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, trc.: Turan Alptekin, İstanbul, 1993.
- Mert, Hamdi; "Osmanlı İdaresinde Şeyhülislâmlık Müessesesi ve Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1989, s. 97-103.
- Ocak, A. Yaşar; "Düşünce Hayatı, (XIV-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ekmeleddin İhsanoğlu, (ed.), İstanbul, 1999, c. I, s. 175, 184.
- Ocak, A. Yaşar; "Din ve Düşünce", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ekmeleddin İhsanoğlu, (ed.), İstanbul, 1999, c. I, s. 109-193.
- Ocak, A. Yaşar; "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamani", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991.
- Ocak, A. Yaşar; "Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Problemler, Hipotezler ve Bir Perspektif Denemesi", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 07-09 Nisan 1999 Bildirileri*, Konya, 2000.
- Ocak, A. Yaşar; "Türk Heterodoks Tarihinde 'Zındık', 'Harici', 'Rafizî', 'Mülhid' ve 'Ehl-i Bid'at' Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *IÜ EFTED Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, 1982, sy. 12.
- Ocak, A. Yaşar; "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesihyanik Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, (Tebliğler)*, Ankara, 1991.
- Ocak, A. Yaşar; "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslami Araştırmalar*, 1990, c. IV, sy. 3.
- Okiç, M. Tayyib; "Bir Tenkidin Tenkidi", *AÜ İFD*, 1993, c. II, sy. 2-3, s. 219-290.
- Ortaylı, İlber; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Nizamı", *Hamide Topçuoğlu'na Armağan*, AÜHF yay., 1995, no: 798.
- Ortaylı, İlber; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye*

- Ansiklopedisi*, 1986, c. IV, sy. 32.
- Öngören, Reşad; "Ebussuûd Efendi'nin Tasavvufi Yönü", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler*, Ankara, 1988, s. 290-303.
- Özcan, Tahsin; "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1998, c. III, sy. 2, s. 107-112.
- Pixley, Micheal M.; "Süleyman's Şeyhülislâm", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Bloomington, 1982, c. VI, sy. 2.
- Refik, Ahmet; "Osmanlı Şeyhülislâmları", *İlmiye Sâlnâmesi*, İstanbul, 1334, s. 322-640.
- Refik, Ahmet; "Osmanlı Şeyhülislâmlarının Terâcim-i Ahvâl-i IX", *Diyanet İlmî Dergi*, 1964, c. III, sy. 4, s. 277-278.
- Repp, Richard Cooper; "Osmanlı Bağlamında Kanun ve Şeriat", *Sosyal ve Tarihi Bağlamı İçinde İslâm Hukuku*, Aziz el-Azme, (ed.), trc.: Fethi Gedikli, İstanbul, 1992.
- Sakaoğlu, Necdet; "Toplum Tarihi İçin Zengin Bir Kaynak: Fetvâ Mecmûaları", *Toplumsal Tarih*, 1994, c. I, sy. 4, s. 47-48.
- Sarıçoğlu, Ekrem; "Şeyhülislâmlık Makamı", *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1982, sy.5, s. 197-218.
- Savaş, Saim; "XVI. Asırda Safevîler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri, 07-09 Nisan 1999 Bildirileri*, Konya, 2000.
- Şehhât Muhammed Abdurrahman; "Min A'lâmî't-Tefsîri'l-Beyânî: Ebussuûd el-İlmâdî, Hayâtuhû ve Menhecühû fi't-Tefsîr", *Mecelletü'l-Ezher*, 1984, Yıl: 57, sy. 2, s: 181-190.
- Şimşek, Mehmet; "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. XXVII, s. 207-220.
- Tabakoğlu, Ahmet; "Osmanlı Devletinin Mali Yapısı", *XV.-XVI. Asrı Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul, 1997.
- Tahrallı, Mustafa; "Muhyiddin İbn-i Arabî ve Türkiye Tesirleri", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 1994, sy. 1, s. 26-35.
- Turan, Fikret; "Şeyhülislâm Ebussuûd'un İmlâ Kuralları: XVI. Yüzyılda Osmanlı İmlasında Yerleşme Eğilimleri ve Bir Tepki", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2000, sy. 9, s. 221-238.
- Turgut, Ali; "Devlet Kültür Bütünleşmesi ve Ebussuûd Efendi", *Millî Kültür Dergisi*, Aralık 1987, İstanbul, sy. 59, s. 24-26.
- Uğur, Müctebâ; "Ebussuûd Efendi ve Eserleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1974, c. XIII, sy. 4, s. 204-208.
- Unan, Fahri; "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçerisinde Ebussuûd Efendi Ailesi", *Türk Yurdu*, 1991, c. IX, sy. 50, s. 25-29.
- Williams, Ann; "Mediterranean Conflict", *Süleyman and Magnifican and His Age*, M. Kunt ve C. Wodhead, (eds.), Singapore, 1995.
- Yakıt, İsmail; "Osmanlı İlmîye Teşkilatı ve Şeyhülislâmlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. 6, s. 19-48.
- Yörükân, Yusuf Ziya; "Bir Fetvâ Münasebeti İle Fetvâ Müessesesi, Ebussuûd Efendi ve Sarı Saltuk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952, c. I, sy. 2-3, s. 137-160.

### Tezler

- Akpınar, Kürşad Urungu, "Osmanlı Şeyhülislâm Fetvâlarında İltizâm", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Aksu, Zahid; "Le Şeyhülislâm Ebussuud Efendi et Ses Fatwa's en Droit", Panel, 1971.
- Allouche, Adel; "The Origins and Development of The Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)", Doktora Tezi, The University of Utah, 1980.
- Bostan, Nimet; "Ebussuûd Efendi (Ecdadı, Evladı ve Akrabaları)", Bitirme Tezi, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1949-1950.
- Carleton, Alford; "The Millet System: For The Government of Minorities in the Ottoman Empire", Doktora Tezi, Hartford Seminary, 1937.
- Dağlar, Abdülkadir; "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları", Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Düzenli, Pehlul; "İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvâları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Düzenli, Pehlul; "Osmanlı Alim ve Mutasavvıflarının Gözüyle Müzik", Bitirme Tezi, DİB, Haseki Eğitim Merkezi, İstanbul, 2002.
- Epstein, Mark Alan; "The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", Doktora Tezi, University of Washington, 1979.
- Imber, Colin; "Ebussuûd The Islamic Legal Tradition", Edinburgh University, 1997 [Türkçesi için bkz.: *Şeriatın Kanunu, Ebussuûd ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, trc.: Murteza Bedir, İstanbul, 2004].
- Şahin, Mustafa; "İslam Hukukunda Fetvâ ve Osmanlılar Dönemi Fetvâ", Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Üstün, İsmail Safa; "Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century", Doktora Tezi, Manchester: University of Manchester, 1991.

## A Bibliographical Approach to Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi

### Pehlul DÜZENLİ

#### Abstract

Serving as *müderris* (17 years), *kadı* (6 years), *kadıasker* (8 years) and *şeyhülislam* (more than 30 years) during the reigns of Selim I and Süleyman the Magnificent, Ebussuûd Efendi came to be a very outstanding figure in the intellectual, cultural and legal history of the Ottoman Empire. He became famous mostly with his *tafsîr* and *fetvas*. His *fetvas* and comments were very influential until the late Ottoman history and they have kept their significance even today. Except his *tafsîr*, his works were usually in *fetva* and *risâle* formats. His *fetvas* can be found dispersed in various works on fiqh-mysticism, anonymous historical chronicles, archival sources and manuscript libraries. For his *risâles*, one can get an opinion based on bibliographical sources and library catalogues, but these sources should be scrutinized in terms of titles, names and *isnâd*.

Among his works, his *tafsîr* and *fatvas* have been studied in academic and popular

works. His *tafsîr* was not only re-published, but a doctoral study was also made on it. On the other hand, although his *fetvas* were studied selectively in various articles, symposium papers and theses, no holistic and comprehensive study on his legal comments in the light of his *fetvas* have yet been done. This article aims to focus on the life of Ebussuûd Efendi and his works. In the light of the sources and records of manuscript libraries, the paper ends by presenting some concluding remarks.

**Keywords:** Ebussuud, fetva, kanunname, maruzat, fetva journals.

## Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme

Pehlul DÜZENLİ

### Özet

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanlarında, on yedi sene müderrislik, altı sene kadılık, sekiz sene kazaskerlik otuz küsur sene şeyhülislâmlık yapmış, dolayısıyla altmış küsur yıl Osmanlı ilim, kültür ve hukuk hayatında etkin rol oynamış bir şahsiyettir.

Daha çok tefsir ve fetvâları ile ünlenmiş, verdiği fetvâlar ve yaptığı dinî-hukûkî yorumlar Osmanlı'nın son dönemlerine kadar etkin olmuş, günümüzde de önemini korumuştur. Ebussuûd Efendi'nin ilmi eserleri Tefsir'inin dışında genelde fetvâ ve risâleler halindedir. Fetvâları anonim tarih kaynakları, çeşitli fikhî-tasavvufî eserler, arşiv kaynakları ve yazma eser kütüphanelerinde dağınık halde bulunmaktadır. Risaleler konusunda ise, bibliyografik kaynaklar ile kütüphane katalog kayıtlarına dayalı tespitler yapılmaktadır. Ancak bu tespitlerin, gerek isimlendirme ve gerekse isnatları açısından, özel olarak tahkik edilmeye ihtiyaçları vardır.

Ebussuûd Efendi'nin bu çalışmalarından Tefsir'i ve fetvâları akademik ve popüler araştırmalara konu olmuş; Tefsir'i bütün olarak yayınlanmasının yanında akademik olarak da doktora seviyesinde incelenmiştir. Fetvâları ise tez, tebliğ ve makale seviyesinde çalışmalara konu olmuşsa da, bu çalışmalar genelde parçacı bir yöntemle gerçekleşmiş ve Ebussuûd Efendi'nin fetvâları dolayısıyla da hukûkî görüşleri bir bütün halinde ve derinlemesine incelenme imkanına erişememiştir.

Bu çalışmada, Ebussuûd Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında, kaynaklar ve yazma eser kütüphane kayıtları ışığında bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Ebussuud, fetva, kanunname, maruzat, fetva mecmuası.